

Doživljaj likovnog umjetničkog djela kao poticaj za likovno izražavanje osoba s oštećenjem vida

---

Šušak, Danijela

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:489016>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu

MAGISTARSKI STRUČNI RAD

**Doživljaj likovnog umjetničkog djela kao poticaj za likovno
izražavanje osoba s oštećenjima vida**

Danijela Šušak

Split, rujan, 2015.

UMJETNIČKA AKADEMIJA SVEUČILIŠTA U SPLITU
ODJEL ZA LIKOVNU UMJETNOST
ODSJEK LIKOVNE KULTURE I LIKOVNE UMJETNOSTI

MAGISTARSKI STRUČNI RAD

**Doživljaj likovnog umjetničkog djela kao poticaj za likovno
izražavanje osoba s oštećenjima vida**

Studentica: Danijela Šušak

Mentorice : dr. sc. Dunja Pivac, docent , Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu

dr. sc. Tina Runjić, izv. prof., Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Split, rujan, 2015.

Sadržaj:

1. UVOD	2
2. O DOŽIVLJAJU LIKOVNOG UMJETNIČKOG DJELA	4
3. KARAKTERISTIKE PERCIPIRANJA SLIJEPIH OSOBA	5
3. 1. Oštećenje vida	5
3. 2. Brailleovo pismo	6
3. 3. Taktilna percepcija	7
4. GRAFIČKA TEHNIKA SLIJEPI TISAK.....	8
4. 1. Slijepi tisak i taktilni doživljaj.....	9
4. 1. 1. Način izrade slijepog tiska.....	9
5. DOŽIVLJAJ LIKOVNOG UMJETNIČKOG DJELA KAO POTICAJ ZA LIKOVNO IZRAŽAVANJE OSOBA S OŠTEĆENJIMA VIDA.....	11
5. 1. Cilj (likovnog) istraživanja.....	11
5. 2. Ispitanica N.N. / Prikaz slučaja	11
5. 3. Mjesto i vrijeme (likovnog) istraživanja	12
5. 4. Opis metoda (likovnog) istraživanja	12
5. 4. 1. Odabrana likovna umjetnička djela	13
5. 5. Hipoteze istraživanja	17
6. PRIKAZ REZULTATA I DISKUSIJA.....	17
6. 1. Prvo likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Zvezdana noć“, 1889., detalj slike.....	18
6. 1. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Zvezdana noć“	19
6. 1. 2. Drugi doživljaj djela „Zvezdana noć“	21
6. 1. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Zvezdana noć“	22
6. 2. Drugo likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Soba u Arlesu“, 1889.....	26
6. 2. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Soba u Arlesu“	26
6. 2. 2. Drugi doživljaj djela „Soba u Arlesu“	32
6.2.3. Treći doživljaj i drugi likovni izraz „Soba u Arlesu“	33
6. 3. Treće likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Žitno polje s čempresima“, 1889.	36
6. 3. 1 Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Žitno polje s čempresima“	36
6. 3. 2. Drugi doživljaj djela „Žitno polje s čempresima“	39
6. 3. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Žitno polje s čempresima“	40
6. 4. Četvrto likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Sijač“, 1888.....	44
6. 4. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Sijača“	44
6. 4. 2. Drugi doživljaj djela „Sijač“	48
6. 4. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Sijač“	49

6. 5. Peto likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Autoportret“, 1889.godina	52
6. 5. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Autoportret“	52
6. 5. 2. Drugi doživljaj djela „Autoportret“	57
6. 5. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Autoportret“	58
7. ZAKLJUČAK.....	67
8. SAŽETAK.....	68
9. SUMMARY.....	69
10. POPIS SLIKA.....	71
11. POPIS LITERATURE.....	73

1. UVOD

Susrevši se slučajno na jednom javnom događaju, a potom i razgovarajući sa slijepom osobom započinje moj interes za svijet slabovidnih i slijepih. S obzirom da je likovna umjetnost sastavni dio mog života, odlučila sam u suradnji sa profesoricom Dunjom Pivac proširiti interes i istražiti doživljaj likovnih umjetničkih djela kod osoba koje imaju značajnih problema u vizualnoj percepciji te koje stoga moraju tu percepciju nadoknaditi taktilnom. Također, htjeli smo dobiti odgovore na slijedeća pitanja: kako likovna djela prilagoditi osobama s oštećenjima vida da bi i one mogle samostalno doživjeti likovno djelo, te da li i u kojoj mjeri takav doživljaj može biti poticajan za likovno izražavanje osoba s oštećenjem vida.

Tijekom prošlosti, društvo i kultura uglavnom su težili vizualnoj komunikaciji, od pojave pisma i umjetnosti pa sve do razvoja modernih grafičkih i elektroničkih komunikacija. Živimo u svijetu koji je gotovo u potpunosti podređen slici. Danas je slika glavni izvor informacija, na televiziji, internetu, mobitelu prisutna je dominacija slike. Najveći dio čovjekovog mozga zadužen je za percepciju i dešifriranje vizualne slike/poruke, stoga ne iznenađuje razvoj vizualnog društva. Jako mali djelić sekunde potreban je za percipiranje poruke koja dolazi putem slike. Zbog toga se i današnji marketing i ekonomija oslanjaju poglavito na sliku. Sve navedeno ukazuje na važnost vizualne informacije u spoznavanju svijeta koji nas okružuje (Mitchell, W.J.T., 1995.).

U Hrvatskoj prema podacima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo živi 17 222 osobe s oštećenjem vida (broj potpuno slijepih osoba je 3 356).¹ Slijepi osobe spoznaju svijet, komuniciraju i uče koristeći se preostalim osjetilima. Jedno od primarnijih zamjenskih osjetila za vid je taktilna percepcija. Osim što svoje okruženje upoznaju dodirom, osobe s potpunim oštećenjem vida, koriste se i sluhom te govorom. Što bi se dogodilo s čovjekom kad bi izgubio vizualnu percepciju vanjskih podražaja i zadržao samo osjetilo dodira? Da li bi na taj način izgubio mogućnost viđenja i razumijevanja zbilje? Odgovore na ova pitanja daju nam upravo osobe koje su izgubile ili od samog rođenja nemaju vizualnu mogućnost percepcije vanjskih podražaja u manjem ili većem stupnju. Riječ je o slijepim osobama čije iskustvo nije nimalo filmsko, već realno i stoga

---

¹ Izvadak iz zakona o hrvatskom registru o osobama s invaliditetom , NN 64/2001 , članak 4.

presudno za što cjelovitije shvaćanje važnosti osjetila u ljudskoj komunikaciji. Naime, upravo je osjetilo dodira za slijepo osobe ono putem kojega na najadekvantniji i najoptimalniji način primaju izvana sve podražaje za koje se osobe bez takvih oštećenja služe vidom. Sva svojstva stvari i osoba s kojima smo u doticaju, a koja se inače dohvaćaju putem vida, moguće je slijepoj osobi dohvatiti jedino putem dodira. Pojmovi, odnosno riječi koje nastaju na temelju naše refleksije o primljenim podražajima na isti se način izgrađuju na temelju pojedinih taktilnih doživljaja čiji zajednički spoj čini određenu riječ ili pojam. Pitanje kako to izgleda kad dodir zamjeni vid ili kada ruka preuzme ulogu oka dodatno me potiče na istraživanje. S obzirom na mnoštvo prepreka s kojima se suočavaju osobe s oštećenjem vida trebalo bi izdvojiti i pozitivne primjere iz okoline. Na primjer, u Zagrebu već dugo godina djeluje, dramski studio slijepih i slabovidnih „Novi Život“. Gotovo pola stoljeća uspijevaju u afirmaciji mogućnosti slabovidnih i slijepih osoba. Zbog oštećenja vida preostala osjetila postaju izoštrenija. Stoga, postoji veliki broj slijepih glumaca, plesača, glazbenika, ali i likovnih umjetnika, posebice kipara. Svojevremeno nazvana rodonačelnicom taktilnog medija, kiparica, likovna umjetnica, Sanja Fališevac rođena je u Požezi, 4. srpnja 1965. godine. Članica je Udruženja likovnih umjetnika i primijenjenih umjetnika Hrvatske. Završila je Školu primijenjene umjetnosti, Odjel keramike i tehnike tkanja, ali slijedeći svoj unutarnji senzibilitet, uskoro se opredjeljuje za čisto kiparstvo. Do sada je održala dvanaest samostalnih izložbi i sudjelovala na devet skupnih. Piše i poeziju. Godine 2007. dobila je na korištenje od grada Zagreba atelijer na Trgu bana Josipa Jelačića.² Dok se bez ograničenja mogu prepustiti uživanju u glazbi, slijepo osobe, ukoliko žele doživjeti druga umjetnička područja, redovito nailaze na poteškoće. Posebno im je složeno dočarati doživljaj likovnih umjetničkih djela, naročito percepciju slika, tj. dvodimenzionalnih likovnih djela. Istraživanje skulptura, dopuštaju li to pravila nekog muzeja ili galerije, mogu prepustiti osjetilu dodira, no kada je u pitanju slikarstvo, potrebno je primijeniti posebne tehnike prilagođavanja umjetničkih djela slijepim osobama. Institucionalna podrška u doživljaju likovne umjetnosti kod nas je zapažena u

---

² ULUPUH - Hrvatska udruga likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti jedina je strukovna udruga likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti u Hrvatskoj. Kao takva, predstavlja krovnu organizaciju na državnoj razini za sve grane likovnih umjetnosti koje imaju određenu primjenu (uporabnu vrijednost): kazalište i film (scenografija, kostimografija, oblikovanje svjetla), arhitektura, hortikultura, fotografija, karikatura, ilustracija, strip, animirani film i primijenjeno slikarstvo, industrijski dizajn, oblikovanje odijevanja, tekstilno stvaralaštvo, grafički dizajn i vizualne komunikacije, primijenjeno kiparstvo, oblikovanje plemenitih kovina, keramike, porculana i stakla, restauracija i sl.

Tiflološkom muzeju u Zagrebu kao i u Taktilnoj galeriji koja se nalazi u sklopu zagrebačke Moderne galerije. Inovativni pristup doživljaju likovnog djela osmislila je nakon dugih godina istraživanja povjesničarka umjetnosti Nataša Jovičić, ravnateljica Spomen područja Jasenovac. Nataša Jovičić je uz pomoć zvuka i dodira ponudila jedinstvenu metodu tumačenja likovnog djela te ju primijenila u Taktilnoj galeriji, jedinstvenoj izvan granica naše države.³ Jednu mogućnost približavanja slikarskih djela slijepim osobama nudi likovno područje grafike. Grafičkom tehnikom slijepoga tiska moguće je interpretirati likovno umjetničko djelo stvarajući reljefne prikaze. Reljefne interpretacije likovnih umjetničkih djela mogu služiti kao prijenosnici vizualnog te omogućiti što jasniju taktilnu percepciju, ali i bogatiji doživljaj likovnog djela. Na taj način interpretirana likovna umjetnička djela u grafičkoj tehnici slijepog tiska bila bi indikatori materijalizacije likovnih djela preko dlana, ali i glavni poticaji za vlastiti likovni izraz slijepe osobe.

2. O DOŽIVLJAJU LIKOVNOG UMJETNIČKOG DJELA

Doživljavanje likovnih umjetničkih djela predstavlja specifičan i složen psihički proces koji uključuje primarne osjetljivosti za oblike i boje (npr. položaj i karakter crte, psihološko djelovanje boja, kontrast svijetlo-tamno), kao i primarna osjećanja, poput straha, radosti, tuge, ali i određeno životno iskustvo, kulturne navike te razumijevanje likovnog jezika. Kroz doživljaj nekog umjetničkog djela možemo obogatiti vlastitu stvarnost provocirajući maštu (Kalavaris, 1991.).

Da bi doživljaj likovnih umjetničkih djela bio potpun, trebali bismo uključiti racionalne i emocionalne komponente. Takav pristup doživljaju umjetničkih djela omogućio bi svakom pojedincu, osim dekodiranja umjetničke poruke kroz poznavanje likovne umjetnosti, ostvarivanje komunikacije osjećaja, raspoloženja i razmišljanja umjetnika i njegovog unutarnjeg svijeta. Kroz takvu komunikaciju, pojedinac osvještava vlastite emocije što može imati snažnu identifikacijsku funkciju te može biti poticaj vlastitoj transformaciji (Pivac, 2009.).

---

³ Fajdetić, A. Šesta izložba u Taktilnoj galeriji MG, Hrvatski savez slijepih, 2012.

3. KARAKTERISTIKE PERCIPIRANJA SLIJEPIH OSOBA

3. 1. Oštećenje vida

„Oštećenje vida je skupni naziv, termin kojim se obilježava stupnjevost oštećenja, od potpune sljepoće, visoke slabovidnosti u jednom slijedu do približno normalnog vida,, (Biondić, 1993.).

Dvije su subkategorije oštećenja vida: sljepoća i slabovidnost.

Sljepoća se prema stupnju oštećenja vida dijeli na:

- potpuni gubitak osjeta svjetla (amauroza) ili na osjet svjetla bez ili s projekcijom svjetla;
- ostatak vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju do 0,02 (brojenje prstiju na udaljenosti od 1 metra) ili manje;
- ostatak oštine vida na boljem oku
- ostatak centralnog vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju do 0,25 uz suženje vidnog polja na 20 stupnjeva ili ispod 20 stupnjeva;
- koncentrično suženje vidnog polja oba oka s vidnim poljem širine 5 stupnjeva do 10 stupnjeva oko centralne fiksacijske točke.

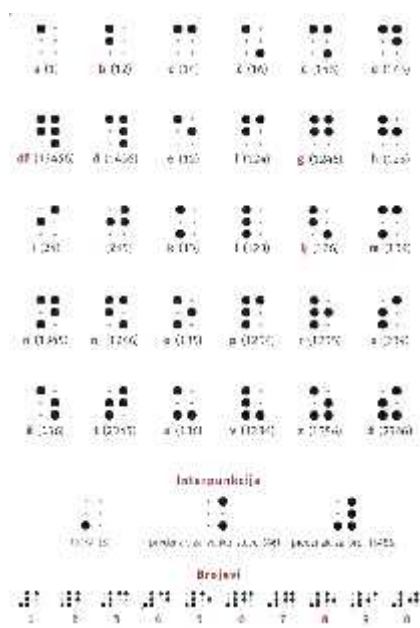
Slabovidnost se prema stupnju oštećenja vida dijeli na:

- oštrinu vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,1 do 0,3 i manje;
- oštrinu vida na boljem oku uz najbolju moguću korekciju od 0,3 do 0,4;
- neodređeno ili nespecificirano.

Navedeni kriteriji oštećenja i klasifikacije oštećenja vida medicinski su kriteriji, ali postoje i drugi, npr. pedagoški kriterij, koji je vrlo bitan kada je riječ o školovanju djece s oštećenjem vida. U pedagoškom smislu, slijepim se učenikom smatra onaj koji ne može čitati tisak ispod veličine J8, što odgovara veličini fonta Times New Roman 20 na osobnom računalu. Učenik koji ne može pročitati veličinu tiska manju od navedene, bez

obzira na to što o preostaloj vidnoj oštini kažu liječnički nalazi, kao osnovno pismo treba koristiti Brailleovo pismo i smatra se pedagoški slijepim učenikom (Fajdetić, 2007.).

3. 2. Brailleovo pismo

Sl. 1. Brailleovo pismo s hrvatskim dijakritičkim znakovima abecede

Sl. 2. Čitanje teksta na Braillevom pismu

Sustav pisanja i čitanja za slijepe, poznat kod nas pod nazivom brajica, osmislio je slijepi Louis Braille još tridesetih godina 19. stoljeća. Njena praktičnost, logičnost i univerzalna primjenjivost omogućila je općeprihvaćenost tako da je danas brajica standardno pismo za slijepe u cijelom svijetu. Brailleovo pismo, brajica je reljefno točkasto pismo za slijepe (Sl. 1. i 2.). Za tvorbu znakova koristi se 6 točkica (tzv. šestotočka), smještenih u 2 stupca po 3 točkice od kojih se različitim kombiniranjem mogu dobiti 63 znaka. Od jedne ili kombinacijom dviju ili više šestotočki dobivamo određeno slovo, matematički znak, notni znak ili znakove interpunkcije.

Točkice unutar šestotočke su numerirane. Lijeva okomica sastoji se od točkica 1, 2 i 3, a desna od točkica 4, 5 i 6. Brajica se piše pomoću tablice sa šilom, pomoću mehaničkog stroja za pisanje, a u novije doba i računalom (Fajdetić, 2010.).

3. 3. Taktilna percepcija

Percepcija je spoznajni proces kojim postajemo svjesni predmeta iz okoline. Ona se formira pod utjecajem iskustava. Kada shvatimo značenje onoga što opažamo ta spoznaja postaje percepcijom. Osjet dodira važan je dio informacija o vanjskom svijetu (Bosnar-Salihagić, 2011.). Taktilnu percepciju mogli bismo definirati kao proces stvaranja predodžbi u svijesti temeljem osjeta opipa.

Kako bi osobi s oštećenjem vida nadoknadili informacije pomoću kojih će shvatiti i razumjeti svijet oko sebe, moramo je naučiti kompenzacijskim vještinama. Zbog oštećenja vida preostala osjetila postaju nadomjesna i izoštrjenija. Taktilna percepcija ima za slijepce osobe veliko značenje jer predstavlja kompenzacijski mehanizam nedostatka vida. Prema Goldsteinu (2011.) za prepoznavanje predmeta pomoću istraživanja dodirom koristimo tri sustava: senzorni, koji je uključen u opažanje kožnih osjeta kao što su dodir, temperatura i tekstura; motorni, koji je uključen u pokretanje prstiju i ruku te kognitivni, koji je uključen u razmišljanje o informacijama koje dobivamo senzornim i motornim sustavom. Taktilna percepcija se koristi analitičkim i sintetičkim putem. Analitički put je orijentiran na pojedinačno opipavanje detalja i pojedinih dijelova i na temelju tih podataka stvara se slika o predmetu i njegovoj svrsi. Sintetički put označava zahvaćanje opipom cjeline predmeta bez detalja, pa se na osnovi cjelokupnog utiska prepoznaje predmet (Stančić, 1991.). Pravilo u taktilnom doživljavanju je da se globalna perspektiva, glavni dojam, doživljava statičnom rukom, dok se taktilna percepcija za detaljnu analitičku informaciju doživljava sukcesivno, drugom rukom koja je u kretanju. Prema Barragi (1986.) perceptivni razvoj kreće se postepeno i to slijedećim redoslijedom.

Modeli perceptivnog razvoja:

- svijest razlikovanja tekstura, temperature i raznovrsnih materijala
- razlikovanje struktura i oblika kod opažanja predmeta različitih veličina i oblika
- svijest o odnosima dijelova prema cjelini
- grafičko predstavljanje u dvo-dimenzionalnoj formi - najviša razina taktilne percepcije. Prethodno rukovane tro-dimenzionalne predmete sada predstavljamo

u plosnatoj perspektivi s kojom predmet može imati male sličnosti.

Prepoznavanje i podsjećanje možemo poticati od početka s jednostavnijim modelima kao što su geometrijski oblici koji postupno prerastaju u kompleksnije slike (Barraga, 1986.)

4. GRAFIČKA TEHNIKA SLIJEPI TISAK

Grafika (grčki *grafein* = pisati, urezivati) je grana likovne umjetnosti, ujedno općeniti naziv za postupak i rezultat korištenja neke od grafičkih tehnika pri izradi umjetničkog djela; umnožavanje crteža putem matrice.

Grafika je posredna umjetnička tehnika, tj. ne nastaje direktno, neposredno, potezom olovke, kista na plohi kao crtež, nego crtežom koji se urezuje u neku ploču, tzv. *matricu*. Zatim se ta ploča premazuje bojom i tiska na papir te se dobije crtež od boje koja je ušla u utore urezivanja (*duboki tisak*) ili ploha koje nisu urezane (*visoki tisak*). Kod *visokog tiska* slika ili crtež je reljefan na ploči, a na papiru nakon otiska neznatno udubljen (drvorez, linorez, slijepi tisak, tzv. *izdignuti bakrorez*); kod *dubokog tiska* crtež je na ploči udubljen, a na papiru nakon otiska neznatno reljefan (bakrorez, bakropis, mezzotinta, akvatinta, suha igla, itd.); kod *plošnog tiska* crtež je plošan na ploči i na papiru nakon otiska (monotipija, litografija, reprodukcija na metalnim pločama) prema (Hozo, 1988.). Grafička tehnika slijepi tisak specifična je po tome jer je nakon otiskivanja slikovni prikaz uzdignut kao reljef. Ispupčeni reljef je treća dimenzija (dubina) ove grafičke tehnike koja omogućava upoznavanje, razumijevanje i doživljavanje kroz taktilnu percepciju.

4. 1. Slijepi tisak i taktilni doživljaj

4. 1. 1. Način izrade slijepog tiska

Likovno najkvalitetniji crteži (za potrebe ovog rada nastali prema odabranim likovnim djelima Vincenta van Gogha) prenose se na podlogu od koje se izrađuju matrice. Nakon prenošenja skica na linoleum, skalpelom i grafičkim nožićima odstranjuju se označeni dijelovi. Kombiniranjem udubina i postojeće visine linoleuma te otiskivanjem pomoću grafičke preše u „pozitivu“ ćemo dobiti kombinaciju ispupčenih reljefa koji ističu oblike, detalje određenog likovnog djela, naspram dijelova koji su ostali u visini materijala. Upravo te izmjene koje su naglašene ispupčenom formom, lišene boja, usmjerene su za taktilno doživljavanje.

Sl. 3. Prikaz faza nastanka matrice za slijepi tisak te otisak s prikazom ispupčenog reljefa

Za razliku od većine grafičkih tehnika koje imaju dvije dimenzije (visinu i širinu), slijepim tiskom može se postići i treća dimenzija, tj. dubina. Upravo nam ona pruža mogućnost da slijepi tisak, osim vizualno, doživimo taktilno, opipom odnosno dodirrom (Sl.3.).

Ovom grafičkom tehnikom pokušali smo otvoriti taktilni komunikacijski put te omogućiti osobi s oštećenjem vida susret s dvodimenzionalnim likovnim djelom te kod nje potaknuti stvaranje slike o umjetnikovu stvaralaštvu. S obzirom da većina umjetničkih djela nije dostupna osobama s invaliditetom, pa tako i onima s oštećenjem vida, ovo je način da prilagođenim likovnim djelima u tehnici slijepog tiska i tom dijelu populacije otvorimo vrata u svijet likovnih umjetnosti. Jer tek upoznavanjem i doživljavanjem likovnih umjetničkih djela pruža im se prilika i za njihovo razumijevanje.

Ipak, slijepi tisak ima tehnički ograničenu treću dimenziju zbog manjka fleksibilnosti materijala (papira). Za razliku od primjerice kiparskog djela koje se može promatrati sa svih strana, slijepi tisak je u suštini dvodimenzionalna „slika“ koja nam ne pruža potpuni uvid u treću dimenziju.

No, za ovu grafičku tehniku odlučujemo se iz višestrukih razloga. Spomenuli smo već da taktilnost kao kompenzacijski mehanizam ne može zamijeniti osjet vida, ali pruža mogućnosti koje treba iskoristiti. Kod osoba oštećena vida taj način komunikacije puno je složeniji i sporiji, stoga je vrlo važno da postoji logičan slijed iz trodimenzionalnog prostora na dvodimenzionalnu plohu. U nastavi likovne kulture ne možemo slijepom učeniku dati krug, a da mu prethodno nismo dali kuglu, tražiti od njega da nešto nacrtati, a da nije prethodno istražio zadani oblik u prostoru i stekao iskustvo crtanja, tj. crteža. Osjetom dodira, pojedinac može doživljavati interpretirano likovno umjetničko djelo u tehnici „slijepoga tiska“ (ispupčeni reljef). Kao što nas koji vidimo u školama potiču vizualnim stimulacijama (reprodukcije likovnih djela, odlasci u muzeje, itd.), tako možemo doživljati likovnog umjetničkog djela kod osoba s oštećenjem vida taktilno stimulirati, interpretiranim likovnim djelima u tehnici slijepog tiska. U redovnoj nastavi likovne kulture i likovne umjetnosti malo je toga usmjereno taktilnoj percepciji. Učenje i poučavanje bazira se na vizualnom doživljaju i vizualnoj percepciji. Prilagođeni pristup doživljaju likovnog djela preko slijepog tiska može biti jedan od načina kako u

školi poticati razvoj taktilne percepcije. Grafička tehnika slijepog tiska, kao umjetnički izričaj, zahtijeva osjećaj dodira, traži opipavanje tjelesnosti stvari (volumen) te otvara taktilni komunikacijski put. Time se omogućava slijepim i slabovidnim osobama indirektan susret s likovnim djelom i aktivira stvaranje slike umjetnikova stvaralaštva u njihovom duhovnom svijetu.

5. DOŽIVLJAJ LIKOVNOG UMJETNIČKOG DJELA KAO POTICAJ ZA LIKOVNO IZRAŽAVANJE OSOBA S OŠTEĆENJIMA VIDA

5. 1. Cilj (likovnog) istraživanja

Ovim radom željeli smo istražiti na koji način i u kojoj mjeri doživljaj likovnog umjetničkog djela može pomoći razumijevanju odabranog likovnog djela te biti poticaj za likovno izražavanje slijepih osoba.

5. 2. Ispitanica N.N. / Prikaz slučaja

Za ovo likovno istraživanje bila nam je potrebna mlada osoba koja je slijepa od rođenja. U suradnji s profesoricom dr. sc. Tinom Runjić i Centrom „Vinko Bek“ u Splitu, ostvarena je suradnja s djevojkom N. N. koja je danas učenica trećeg razreda Druge (jezične) gimnazije u Splitu. Odlična je učenica, no sva njena pažnja, praćenje i učenje u školi fokusirano je na audio percepciju.

Tijekom našeg druženja i istraživanja, ispitanica osvaja priznanja i to za čitanje. Naime, Hrvatska knjižnica za slijepu već nekoliko godina organizira u travnju Državno natjecanje u čitanju Brailleova pisma. Tako je prošle godine, u kategoriji učenika, po četvrti put za redom osvojila prvo mjesto. "Slijepa osoba mora poznavati Brajicu, isto kao što videća osoba mora biti pismena" napominje ispitanica.

Unatoč izvrsnom uspjehu u školi i značajnim priznanjima, ispitanica ima poteškoća s pojedinim predmetima, kao što su Matematika i Likovna umjetnost. To nas dodatno motivira u ovom likovnom istraživanju.

5. 3. Mjesto i vrijeme (likovnog) istraživanja

Mjesto susreta za likovno istraživanje s ispitanicom je njen privatni obiteljski stan u Splitu. Ispitanica ima vlastitu sobu tako da možemo neometano raditi. Što se tiče vremenskog trajanja likovnog istraživanja, ono se odvijalo od polovice travnja do polovice rujna 2014. godine.

5. 4. Opis metoda (likovnog) istraživanja

U prvoj fazi likovno-istraživačkog projekta ispitanica će se upoznati s likovnim stvaralaštvom jednog umjetnika, Vincenta van Gogha koristeći taktilno percipiranje tipičnih slikarskih motiva (autoportreta, interijera, pejzaža kao vrste eksterijera, figure i ne figuracije kao apstraktnog motiva) na odabranim primjerima likovnih djela: „Autoportret“, „Spavaća soba u Arlesu“, „Sijač“, „Žitno polje s čempresima“ i detalj slike „Zvezdana noć“, sva s konca 19. stoljeća. Svako od odabranih likovnih djela ispitanica će taktilno percipirati tri puta pri čemu će se bilježiti vrijeme potrebno za doživljaj, kao i verbalna i neverbalna komunikacija ispitanice s likovnim djelom i ispitivačem. Poslije svakog doživljavanja biti će korištena skala procjene za navedena umjetnička djela.

U drugoj fazi likovno-istraživačkog projekta pojedinačni doživljaj likovnog djela bit će poticaj za likovno izražavanje doživljenog u mediju gline, uz osobnu verbalnu i neverbalnu komunikaciju te interpretaciju kojima će stimulirati vlastiti likovni izraz. Ispitanica bi se likovno izrazila nakon prvog i trećeg doživljaja odabranih likovnih djela.

Predviđeno je 15 likovno-istraživačkih susreta na kojima će se ostvariti 10 likovnih interpretacija.

Izuzev istraživanja i elaboriranja problematike doživljavanja te vizualnog interpretiranja likovnih djela kod slijepih i slabovidnih osoba, u sklopu navedenih likovnih susreta nastojali smo također pružiti mogućnost ispitanici za edukativnim, rehabilitacijskim i djelomično terapijskim učinkom koji bi se mogli ostvariti tijekom i nakon likovnog procesa. Edukativni dio rada predstavlja upoznavanje slijepe osobe s likovnim stvaralaštvom odabranog umjetnika Vincenta van Gogha na nekim slikarskim

primjerima, različitih likovnih motiva.⁴ Rehabilitacijski dio rada odnosi se na razvitak taktilne komunikacije koja slijepoj osobi može olakšati razumijevanje vlastite okoline. Djelomično terapijski učinak rada odnosi se na rezultate nastale tijekom likovnih aktivnosti, u kojima kao da je spoznaju pretvorila u vizualno mišljenje te počela kombinirati misaone elemente s vlastitim asocijacijama, što je iskoristila za gradnju „likovnog kostura“ doživljenog likovnog dijela. Upravo ova pretvorba iz vizualnog, tj. taktilnog u likovno mišljenje omogućuje ispitanici, kao i ostalima, novu razinu znanja koja ju motivira za daljnji rad, ali i ojačava njenu samosvijest i doživljaj sebe.

5. 4. 1. Odabrana likovna umjetnička djela

Vincent van Gogh (1853.- 1890.) je slikar nizozemskog podrijetla, ali najznačajnije umjetnički djeluje u Francuskoj. Izabrali smo ga zbog načina slikanja u kojemu je razvio vlastiti likovni izraz s karakterističnim temperamentnim i dinamičnim potezima kista u jarkim bojama. Njegove slike su izraz njegova unutarnjeg stanja, uzbuđenja ili nemira. Taj specifičan slikarski rukopis bio je vrlo primjeren kod prilagodbe u grafičku tehniku slijepog tiska, jer se gradnja likovne sintakse u slikarstvu Vincenta van Gogha temelji na raznovrsnim linijama po toku i karakteru, a na isti način se izrađuje matrica slijepog tiska. On u svojim slikama izražava vlastiti doživljaj egzistencije i života te unutarnju uznemirenost.

Slika jest izraz (ekspresija) autorovih osjećaja. U svom slikarskom opusu Vincent van Gogh obradio je različitu tematiku od portreta, autoportreta, interijera do pejzaža. Svojim slikarskim dostignućima postaje preteča slikarskog pravca ekspresionizma.

Vincent van Gogh je boju, osim kistom, nanosio i prstima, pa je tako stvoren i trodimenzionalni reljef na slici čije brazde u potpunosti odgovaraju potezima, gotovo kao da se radi o slici izvedenoj Breillerovim pismom za slijepe.

Slikarski opus Vincenta van Gogha, ispitanici je bio predstavljen kroz različitu tematiku, a u daljnjem tekstu objasnili smo i zašto. Ako želimo upoznati svijet likovnih

---

⁴ „Likovna aktivnost u životu djeteta nužno je povezana s učenjem: slikajući, crtajući, modelirajući dijete uglavnom prikazuje ono što zna o predmetima i pojavama iz svog okruženja. Preko likovnih aktivnosti dijete se usmjerava na detaljnije zapažanje i razmišljanja o svijetu u kojem živi, što svakako utječe na njegova nova znanja. Time kroz likovno stvaralaštvo uči, kroz autentičnu vlastitu aktivnost upoznaje svijet oko, što djetetu daje kompetencije da se angažira u svom vlastitom razvitku.“ Kuščević, 2007., 23.

umjetnosti onda moramo proučiti povijest likovnih umjetnosti, estetiku likovnih umjetnosti, materijalne (fizičke) elemente likovnih umjetnosti. Prije toga moramo naučiti kako treba gledati likovno djelo: sliku, skulpturu i arhitekturu. Najprije, dakle, trebamo naučiti umjetnost gledanja i viđenja. Glavni i osnovni instrument za gledanje likovnog djela jest čovjekovo oko. Ali oko i gledanje mora, također, biti dovoljno likovno probuđeno i likovno obrazovano. To znači da moramo poznavati *likovni jezik*. Kao što je pjesma umjetničko djelo koje je stvoreno pomoću književnog osjećaja za jezik, tako su slika, kip i arhitektonsko djelo umjetnička djela koja su stvorena zahvaljujući likovnom osjećaju za jezik crte, boje, oblika. Biti aktivan promatrač znači biti upućen u elemente i načela pomoću kojih likovni umjetnik pretvara crtu, boju i oblik u likovnu umjetničku majstoriju. Prema tome, gledati u likovnom smislu znači isto što u književnom smislu znači - čitati. Svrha učenja likovnog jezika je da naučimo gledati, tj. čitati likovno djelo.

Kroz povijest likovnih umjetnosti izbor tema i motiva bio je neiscrpan kao što su neiscrpani i oblici u prirodi. Motivi poput portreta, pejzaža, interijera te ostalih mogu biti jedina tema neke slike. Međutim, ima slika na kojima su različiti motivi naslikani zajedno. Tako neki portret može biti prikazan u eksterijeru, interijeru, ali i samostalno. To bogatstvo tema u slikarstvu samo je jedna od struktura likovnog umjetničkog djela koja je izuzetno bitna kako za razumijevanje, tako i za doživljavanje istoga. Željeli smo da se kroz odabrana djela iz opusa Vincenta van Gogha ispitanica upozna s različitim motivima u slikarstvu (ujedno i najtipičnijih) zbog bolje mogućnosti razumijevanja slike u slikarstvu, ali i njene interpretacije.

Kao prvo likovno umjetničko djelo u ovom istraživanju odabrana je slika "Zvezdana noć", iz 1889. godine. Korišten je odabran detalj spomenute slike zbog predodžbe specifičnog slikarskog rukopisa (faktura) koji je obilježio njegovo stvaralaštvo. Gusti, pastozni, snažni i isprekidani potezi boje koji se ritmički prožimaju i streme prema gore; čak ni okvir slike kao da ne može zaustaviti njihov rast.

U posljednjem periodu života 1890. godine, Vincent van Gogh bio je smješten u azilu za duševne bolesnike, gdje mu brat Theo plaća dvije sobe. Jedna ima pogled na vrt i služi kao atelijer, dok u drugoj spava. Svoju „Spavaću sobu u Arlesu“, iz 1889. godine, slikar je ovjekovječio na istoimenoj čuvenoj slici. Unatoč slikarevoj želji, ovaj prikaz

spavaće sobe ne odaje dojam potpunog mira kako je to van Gogh htio. Svaka prikazana stvar u sobi je „sama za sebe“. Uznemirenju pridonosi iznimno skraćanje svih predmeta: pod koji se spušta prema naprijed i gotovo urušava, poluotvoreni prozor, namještaj koji je koso poredan po prostorijski, stol za umivanje i stolica uz krevet, kao i slike koje nepravilno vise na zidu. Interijer umjetnikove sobe sadrži, osim realnih predmeta i elemenata, i njegov osobni doživljaj istih.

Pejzaž je slikarska tema koja prikazuje vanjski prostor, krajobrazu i izgled prirode. Za primjer pejzaža u ovom istraživanju odabrana je slika „Žitno polje s čempresima“, iz 1889. godine. U ovom likovnom djelu van Gogha pojavljuje se tema čempresa koji će od tada postati njegovim središnjim motivom. Na spomenutom slikarskom djelu, čempres kao da je pomaknut uz desni rub slike i svojim položajem i načinom slikanja unosi dinamiku u preostali dio slike. Prezrelo žitno polje pomiče se između zelenih površina koje prate uzdignuti plavi obronci. Ovo likovno djelo prožima tuga i krajnja usamljenost.

Četvrta odabrana slika iz opusa Vincenta van Gogha predstavlja figuru, tj. ljudski lik. To je slika „Sijač“, iz 1888. godine. Nju karakterizira, osim ljudskog lika u pokretu, intenzitet boja te snaga poteza koji nemaju do tada paralele u njegovom stvaralaštvu. Ogromni krug s debelim nanosom boje koji predstavlja Sunce, kao da uranja u cijelu pozadinu neba, u punoću žute boje. Umjetnik nam prikazuje isječak stvarnosti koji istodobno osobno interpretira uz pomoć boja i osobite kompozicije.

Peto i ujedno i posljednje likovno djelo korišteno u ovom istraživanju je „Autoportret“ iz 1889. godine. Autoportret kao motiv slike, tj. slikarske teme nije samo likovni dokument iz kojega se može razaznati fizički izgled i psihička konstitucija umjetnika. Pojedini umjetnici u autoportretu žele prikazati svoj stav prema životu i umjetnosti. To je sadržano i u spomenutom van Goghovom „Autoportretu“.

Ovakvo upoznavanje likovnog opusa jednog umjetnika poslužiti će nam kako bi ispitanici omogućili što dublji pristup u doživljavanju likovnog umjetničkog djela s krajnjim ciljem što bolje motivacije za njezin likovni izraz.

Prije svakog doživljaja umjetničkog djela napravljen je kratki uvodni razgovor o djelu. U razgovoru nismo izravno najavili što će se raditi, već smo razgovarali o motivima i

temama u slikarstvu. Prije i poslije susreta predvidjeli smo skalu samoprocjene. Skala samoprocjene bila je prilagođena ispitanici i izvedena je u slijepom tisku, a sadržavala je skalu vrijednosti od minimalno 1 do maksimalno 10.

Sl. 4. Prilagođena skala samoprocjene od 1 do 10 u tehnici slijepog tiska

Tijekom susreta ispitanica se upoznala s pet interpretiranih likovnih umjetničkih djela koji su joj se u više navrata davali za doživljaj (tri puta isto djelo). Višestruko doživljavanje likovnog djela je praktične naravi. Naime, pošli smo od pretpostavke da će se spoznaja o likovnom djelu kao i motivacija proširivati svakim novim doživljajem. Ako doživljaj likovnog djela usporedimo s gledanjem novog filma, onda možemo zaključiti da se dojam nakon prvog gledanja filma može razlikovati od dojma nakon što isti film pogledamo više puta. Svakim gledanjem uočavamo neke nove detalje koje smo propustili prethodni put, a i naš odnos prema djelu može varirati.

Upoznavanje s likovnim djelom bilo je popraćeno s određenim pitanjima, poput: „Što prepoznaješ na likovnom djelu? Koje ti se misli javljaju dok doživljavaš likovno djelo?“ i sl.

Doživljaj likovnog djela bio je glavni poticaj za likovno izražavanje doživljenog, uz dodatak vlastitih asocijacija i emocija, kojima se stimulirao vlastiti likovni izraz. Ispitanica se likovno izrazila nakon prvog i trećeg puta (upoznavanja likovnog djela).

Osim po praćenju kako pristupa doživljaju likovnog djela bilježila se i snimka verbalnih komentara i zapažanja na diktafonu.

5. 5. Hipoteze istraživanja

1. Doživljavanje likovnog umjetničkog djela koje je prilagođeno ispitanici pobuđuje estetsko zadovoljstvo i ugodno je za slijepu osobu, poglavito nakon višestrukog doživljavanja.
2. Kod višestrukog (ponovljenog) doživljavanja, vrijeme potrebno za percipiranje se smanjuje kao i vrijeme potrebno za likovno izražavanje.
3. Likovni izraz osobe je jasniji i bogatiji detaljima nakon višestrukog doživljavanja (II. likovni izraz u odnosu na I.).
4. Doživljavanje i likovno izražavanje motiva interijera je najslabije i najduže (najteže za ispitanicu).

6. PRIKAZ REZULTATA I DISKUSIJA

Kao što je već navedeno, u drugoj fazi likovno – istraživačkog projekta doživljaj likovnog djela bio je poticaj ispitanici za likovno izražavanje doživljenog u mediju gline, uz osobnu verbalnu i neverbalnu komunikaciju i interpretaciju koje su popratile njezin likovni izraz.

Izvedba ove faze rada podrazumijevala je prilagođena odabrana umjetnička djela izrađena u grafičkoj tehnici slijepog tiska. Namjera je da se ispitanica upozna s nekoliko slikarskih djela iz opusa Vincenta van Gogha, ali i da se preko njih upozna s različitim slikarskim motivima kao što su autoportret, interijer, pejzaž, figura i nefigurativan motiv (apstraktni detalj).

Pet je različitih slikarskih tema (motiva) koje smo interpretirali (prilagodili ispitanici). Realizirano je 15 likovno – istraživačkih susreta. Tijekom svakog susreta ispitanica se upoznala sa odabranim likovnim umjetničkim djelom koji joj je u više navrata ponuđen za doživljaj (tri puta isto djelo). Ispitanica se likovno izrazila nakon prvog i trećeg doživljaja likovnog djela. Prije svakog doživljaja napravljen je kratki razgovor o različitim temama u slikarstvu.

6. 1. Prvo likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Zvezdana noć“, 1889., detalj slike.

Tijekom prva tri susreta ispitanici je predložena prilagođena slika detalja „Zvezdane noći“

Sl. 5. Vincent van Gogh, „Zvezdana noć“, 1814.

Sl. 6. Vincent van Gogh, „Zvezdana noć“, 1814., detalj

Sl. 7. Danijela Šušak, slijepi tisak detalja slike „Zvezdana noć“, 2014.

Prije nego što je započela upoznavanje slike i njeno doživljavanje, ispitanici sam ponudila predviđenu skalu samoprocjene od jedan do deset. Izrazila se brojem devet, što

je značilo da ima velika očekivanja i pozitivan odnos prema aktivnostima koje je očekuju, a o čemu svjedoči i njena izjava.

N. N.: „*Jako sam motivirana i uzbuđena jer do sada nisam imala priliku susresti se, ali i pristupiti likovnoj umjetnosti na meni prilagođen način*“.

6. 1. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Zvezdana noć“

Vrijeme trajanja: 15 min (doživljaj), 50 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene intenziteta doživljaja: prije (9), poslije (10)

Crtaći pribor: štapić za ražnjiće, plosnate špatule, tupa olovka

Prije samog doživljaja razgovarale smo o likovnoj umjetnosti, njenoj percepciji te o likovnim problemima vezanim uz likovni jezik koje će naknadno primijeniti u vlastitom likovnom izrazu. Tijekom procesa doživljavanja posebna pozornost usmjerena je na spontanu analizu prilagođenog likovnog djela. Prilagođeno umjetničko djelo nastojalo se primarno doživjeti kao posrednika komunikacije na spoznajnoj i emocionalnoj razini, a sve u svrhu smanjenja prepreka, kako u doživljaju tako i u likovnom izrazu. Taktilni doživljaj omogućio je ispitanici da osjeti i istraži likovno djelo bez dodatnih smjernica kako bi se izbjegao utjecaj na percepciju doživljenog, ali i sam likovni izraz. Nakon 15 minuta ispitanica završava prvo istraživanje i doživljavanje likovnog djela te zaključuje da se radi o prikazu eksterijera te da joj se jako sviđa kako je umjetnik prikazao pojedine elemente, poput čempresa. Nakon kratkog odmora ispitanica se počinje likovno izražavati, potaknuta doživljajem likovnog djela. Ispitanici je ponuđen⁵ raznovrstan crtaći pribor, a ona se odlučuje za netipičan „štapić za ražnjiće“ jer joj on pruža mogućnost da „slika“ tanke linije kao van Gogh. Likovni izraz ostvaren je na unaprijed pripremljenoj glinenoj podlozi (pločici) koja prati format interpretirane reprodukcije (A3). S obzirom na to da je ovo bio prvi susret kao i likovni izraz, sam proces (stvaralačkog) rada djelovao je iznimno motivirajuće. Nisam primijetila strah od pogreške tijekom izražavanja, što je u konačnici rezultiralo autentičnim i ekspresivnim likovnim izrazom. Dominantan način rada ispitanice tijekom njenog likovnog izraza je

---

⁵ „Od iznimnog je značaja ponuditi pojedincu slobodu stvaranja uz širi izbor tehničkih sredstava.“
Kušević, (2007.) 26.

građenje crtom. Takav način rada omogućila joj je vrlo razvijena taktilno-kinestetička percepcija, odnosno fina motorika ruke i prstiju. Linija je iskorištena kao posrednik u komunikaciji te kao takva dominira i opisuje tok stvaralačkog izraza ispitanice, ali i jako dobro razvijenu motoriku ruke i prstiju. Na tok i karakter linije, osim spomenutog, značajno je utjecao i izbor crtaćeg pribora. „Štapić za ražnjiće“ u formi je tanak i dug s jako tankim i zaoštrenim vrhom, stoga u ovom likovnom izrazu dominiraju tanke i zaobljene linije čiji je intenzitet ublažen motorikom crtanja same ispitanice (Sl. 8. i Sl. 9.).

Sl. 8. E. B., Interpretacija po doživljaju van Goghove „Zvjedane noći“, crtež u glini (prvi likovni izraz)

Sl. 9. Fotografija s prikazom detalja fature slike N. N.

Po završetku likovnog izražavanja ispitanici smo opet ponudili skalu samoprocjene intenziteta doživljaja (od jedan do deset). Ispitanica se izrazila brojem deset.

N. N.: „*Jako sam zadovoljna rezultatom koji sam ostvarili prvi put. S obzirom da prvi put crtam na ovaj način, zadovoljna sam jer imam sve elemente kompozicije koje se*

nalaze i na prilagođenoj slici. Spoznala sam što znači strukturna linija, ali i koliko je zahtjevnije, no i uzbudljivije prikazati oblike njome, a ne obrisnom linijom.

6. 1. 2. Drugi doživljaj djela „Zvezdana noć“

Vrijeme trajanja: 17 min

Skala samoprocjene intenziteta doživljaja: prije (10), poslije (10)

Drugi susret je osjetno opušteniji od prvoga. Kod ispitanice se osjeća i blago uzbuđenje što i ne začuđuje s obzirom na iskustvo i rezultat nastao tijekom prvog susreta. Ovaj put ćemo samo doživljavati prilagođenu sliku bez likovnog izražavanja.

Prije početka, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Izrazila se brojem 10. N. N.: *„I dalje sam uzbuđena zbog iskustva od prvog puta te jedva čekam opet dodirivati reprodukcije prilagođene slike, zato se i odlučujem za maksimalnu skalu samoprocjene“.*

Drugom doživljavanju ispitanica pristupa opuštenije. Koristeći se sjećanjem iz prvog taktilnog doživljaja, ispitanica doživljaj započinje s traženjem poznatih elemenata, poput okomitog čempresa i zvijezda. Što se tiče taktilne percepcije, u usporedbi s istom tijekom prvog susreta, vidi se razlika u pokretima. Pokreti ruke su preciznije te nisu toliko ukočeni kao na počecima prvog doživljaja.

Ako imamo na umu da taktilna percepcija za djecu s oštećenjem vida ima izuzetnu spoznajnu ulogu,⁶ onda ovaj napredak u taktilnom doživljaju ispitanice i ne bi trebao čuditi. Možemo samo potvrditi da ispitanica ima jako dobro razvijenu taktilnu percepciju. Tijekom drugog doživljaja ispitanica se ne zadržava predugo na simboličnim prikazima već analitičko-sintetičkim putem i finim pokretima ruke iščitava cijelu strukturu kompozicije. Prema Bosnar-Salihagić (2011.), analitičkim putem spoznavanja slijepa osoba opipava i spoznaje detalje pomoću kojih stvara sliku

---

⁶ „Baratajući s predmetima slijepa djeca mogu uočiti oblike predmeta te različite osobine njihove površine, prostorne odnose između dijelova predmeta kao i među njima samima, razlike u težini i dr. Taktilna ili šire taktilno-kinestetička percepcija za djecu s oštećenjem vida ima veliku spoznajnu vrijednost.“ Bosnar-Salihagić, 2011., 28.

predmeta, dok sintetičkim putem zahvaća cjelinu predmeta pomoću kojeg i prepoznaje predmet. Upravo takav pristup doživljaju vjerojatno je i odredio vrijeme trajanja istog. Ispitanici je za drugi doživljaj iste interpretacije bilo potrebno nešto više vremena nego li prvi put, točnije dvije minute više.

N. N.: „Prvi put kada sam dodirivala ovo djelo, uopće nisam obraćala pažnju na raspored u kompoziciji kao ni na slikarske poteze koji su dominantni na interpretiranoj reprodukciji. Kada smo u školi obrađivali djela van Gogha zapamtila sam da je imao vrlo originalan i karakterističan potez kista, a u mojoj interpretaciji su svi potezi skoro isti i nisu toliko reljefni kao njegovi“.

Po završetku doživljaja ispitanici smo opet ponudili skalu samoprocjene od jedan do deset. Ispitanica se izrazila brojem 10.

N. N.: „Žao mi je što neću danas crtati, pogotovo nakon ovako intenzivnog percipiranja i dodatnog spoznavanja na već poznatoj reprodukciji. No, svakako sam zadovoljna jer sam danas pristupila doživljaju istog djela, a saznala sam novine koje prvi put nisam ni primjećivala. Najviše se veselim učenju novih stvari, a to sam i danas postigla i zbog toga sam se opet odlučila za maksimalnu ocjenu na skali za samoprocjenu“.

6. 1. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Zvezdana noć“

Vrijeme trajanja: 10 min (doživljaj), 40 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene i intenzitet doživljaja: prije (10), poslije (10)

Crtaći pribor: štapić za ražnjiće, plosnate špatule, tupa olovka, plosnati nožić za drvorez

N. N.: „Dosta su mi svježa sjećanja još od prošlog puta i baš me zanima kako će izgledati na kraju sve što napravimo“.

Nakon kratkog opuštenog razgovora, započele smo s trećim istraživanjem i doživljavanjem istog likovnog djela. Uspoređujući s prva dva doživljaja, ispitanica još slobodnije pristupa istome. Taktilne pokrete prati verbalnim opisivanjem kompozicije gdje s lakoćom prepoznaje elemente poput: okomitog čempresa, vijugavog neba.

N. N.: „Prvi put uopće nisam shvatila kako je umjetnik postigao taj „pokret neba“. Primjećujem da je slagao puno malih reljefnih crtica koje se kreću suprotno od

okomitog čempresa. Linije na čempresu, osim toka, razlikuju se i po intenzitetu, odnosno uže su i duže, za razliku od ovih „nebeskih“ koje su kratke i deblje“.

Pri ovom susretu, ispitanica se najviše koristi analitičkim putem kako bi definirala način gradnje unutar likovnog djela. Ritam je prepoznala i verbalno ispravno opisala, no ne imenuje ga. Sve elemente prepoznavanja i snalaženja izvela je u kraćem vremenu nego li prva dva puta, što je bilo i očekivano. Tijekom svih dosadašnjih doživljavanja, spoznaje o korištenim likovnim elementima dodatno su je motivirale za daljnji rad.

N. N.: „Da sam se bar prije susrela s ovakvim pristupom likovnoj umjetnosti ne bi mi bilo toliko naporno sjediti na nastavi likovne kulture i likovne umjetnosti. Kod analiza likovnog djela sve mi je zvučalo toliko nepoznato i zbunjujuće, a sada mi dosta toga ima smisla. Npr., kad profesorica pita kakav je namaz boje umjetnik koristio, mislila sam da su namazi kod svakoga isti. No, sad shvaćam što je to, „impasto namaz“.

Nakon kratkog odmora započele smo s drugim likovnim izrazom. I ovaj put ispitanici je ponuđen raznovrstan crtaći pribor, a ona se odlučuje za „plosnati nožić za drvorez“ smatrajući da će joj baš on omogućiti pokušaj imitiranja reljefne fature. S obzirom na to da je ovo već drugi likovni izraz, ispitanica istome pristupa puno slobodnije, ali i sigurnije. Tijekom likovnog izražavanja ispitanica djeluje motivirano. Dok crta, verbalizira nove pojmove koje je spoznala tijekom drugog i trećeg doživljaja likovnog djela, poput fature, linija po toku, no još više po karakteru. Također, vidljiva je rasterećenost izgledom kompozicije i struktura unutar iste, dok većinu pažnje usmjerava na slikarski rukopis.

Već u ovoj fazi likovnog istraživanja, usudujemo se zaključiti da prilagođene slike olakšavaju ispitanici percepciju i doživljavanje likovnog djela, a samim tim je stimuliraju i kod likovnog izraza. I u ovom likovnom izrazu dominira metoda građenja crtom koja je popraćena finom motorikom ruke i prstiju. Jednom rukom crta, drugom prati trag koji ostavlja.

N. N.: „Dosta sam zadovoljnija s postignutim potezima“.

Na tok i karakter linije jasno je utjecao izbor crtaćeg pribora. Plosnati nožić za drvorez istovremeno omogućuje ostavljanje tankog i površinskog traga, ali i debelog i jako dubokog. Sve te mogućnosti alata ispitanica je iskoristila pri ovom likovnom izrazu,

stoga u kompoziciji istog primjećujemo različite linije po toku i karakteru. Pozadinu iscrtava vrlo slabim i tankim potezima vrhom alatke koji ostavlja jedva vidljivi trag (treći plan slike, nebo). Širom stranom alatke niže različite linije po karakteru: debele, tanke, dugačke, kratke, oštre, prikazujući dominantni čempres kao i „strujanje neba“ (Sl. 10. i Sl. 11.). Osim što je likovnom izrazu pristupila znatno slobodnije, ispitanici je za drugi likovni izraz trebalo i manje vremena, točnije četrdeset minuta. (Što je deset minuta manje nego za prvi likovni izraz).

Nakon što je zgotovila likovni rad, odmakla se od rada i izrazila zadovoljstvo istim.

N. N.: „Nisam se toliko opterećivala hoću li prikazati sve kao što je na reprodukciji i koliko će to nekom biti lijepo. Mislila sam da ću kroz ovo likovno istraživanje konačno dobiti priliku da se upoznam s likovnom umjetnošću kao i vlastitim likovnim izrazom, no osim toga možemo i taktilno komunicirati. Upravo taktilnom komunikacijom lakše shvaćam likovni jezik, a samim tim i način na koji se izražavao Vincent van Gogh“.

Po završetku likovnog izražavanja ispitanici smo opet ponudili skalu samoprocjene od jedan do deset. Izrazila se brojem deset. Time je brojčano potvrdila ono što je izrazila nakon što je dovršila svoj rad, a sadržano je u izjavi : „Meni je izuzetno lijepo jer sam iznutra toliko sretna sa svime što smo danas spoznale i napravile, a to mi je dovoljno“.

Sl. 10. N. N. „Interpretacija po doživljaju van Goghove „Zvjedane noći“, crtež u glini, (drugi likovni izraz)

Sl. 11. N. N., Detalj interpretacije po doživljaju van Goghove „Zvjedane noći“, crtež u glini, (drugi likovni izraz)

6. 2. Drugo likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Soba u Arlesu“, 1889.

Tijekom slijedeća tri susreta ispitanici je predložena prilagođena slika van Goghova djela „Soba u Arlesu“.

Sl. 12. Vincent van Gogh „Soba u Arlesu“, 1889.

Sl. 13. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Soba u Arlesu“, 2014.

6. 2. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Soba u Arlesu“

Vrijeme trajanja: 16 min (doživljaj), 55 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene intenziteta doživljaja: prije (8), poslije (9)

Crtaći pribor: odvijač s plosnatim završetkom, tupa olovka, žica za oblikovanje

Prije novog doživljavanja odabranog umjetničkog djela, kratko smo razgovarale o interijeru i snalaženju u istom. Razgovarale smo kako ga zamišlja te kako se snalazi u njemu, s ciljem da joj olakšamo predodžbu trodimenzionalnog prikaza na dvodimenzionalnoj plohi, tj. likovnom izrazu. Upoznajemo prostor oko sebe, istražujemo ga i definiramo kao unutarnji ili vanjski, mali ili veliki, pun ili prazan.

Na pitanje: što ti je zahtjevnije za kretanje i snalaženje, interijer ili eksterijer?, ispitanica navodi da joj se lakše kretati po interijeru jer joj je on i u percepciji poznatiji, a ima i svoja ograničenja. No, kada ga treba prikazati, onda joj je interijer zahtjevniji jer joj je upravo ta prostorna ograničenja jako teško sastaviti u cjelinu. Dok je s eksterijerom

obrnuto; u percepciji joj je nedokučiv jer nema prostorna ograničenja kao interijer (pa ju je strah), no to prostranstvo prostora je prednost kada ga treba prikazati kao motiv.

N. N.: *„Prostor doživljavam sa svakim korakom, kao da ga nosim sa sobom, prostor je dubok koliko su dugačke moje ruke. No, interijer mi je draži od eksterijera jer ga lakše percipiram, a samim time i savladavam u svakidašnjici. Nije svaki interijer isti kao što ni njegova namjena nije svugdje ista, tako da su mi neki manje zahtjevni dok su neki izuzetno zahtjevni, kako u percepciji tako i u savladavanju. Interijer označava unutrašnji prostor i kao takav daje mi nekakvu sigurnost jer ipak ima neka ograničenja za razliku od vanjskog prostora. Prostor doživljavam, npr.: kao zatvorenu kocku koja ima četiri strane (zidove). Te četiri strane, tamo gdje se spajaju, praktički zatvaraju i stvaraju nekakav prostor. Taj prostor može biti prazan ili pun, ovisi što se nalazi u njemu. Ako ima samo otvor za prozor (pravokutni) onda za njega ne bih rekla da je oblik, već samo lik. To je kao u matematici (geometrija); kocka je tijelo dok je kvadrat lik (plošan)“.*

Nakon kratkog opisivanja interijera, ispitanici smo ponudili skalu samoprocjene od jedan do deset. Ispitanica se izrazila brojem osam. U kratkoj izjavi spominje strah, jer očekuje likovni zadatak vezan uz prostor koji je za nju težak za poimanje ali se raduje novom iskustvu.

N. N.: *„S obzirom da započinjemo s novom slikom, malo me strah kako će to sve ispasti, ali i što ću dobiti za rad, no istovremeno se radujem novom iskustvu“.*

Prvih nekoliko minuta, ispitanica je u tišini pristupila doživljavanju novog likovnog djela. Nedugo zatim (nakon tri minute) započinje i s verbalnim opisom onoga što doživljava.

N. N.: *„Za razliku od prve reprodukcije, linije na ovoj potpuno su drugačije. Kao da se sve kreću u istom smjeru (perspektiva), no i dosta su ukočenije ili pravilnije. Prelazeći rukom po prikazu stola, prozora, okvira slika na zidu zaključujem da se unutar kompozicije nalazi više razbacanih, nepravilnih geometrijskih oblika, ali i likova. Isto tako, zanimljiva mi je razlika donjeg i gornjeg dijela reprodukcije. Umjetnik kao da je sve što je htio prikazati smjestio u gornji dio, dok se u donjem dijelu ne nalazi gotovo*

ništa, osim „isparanog“ poda“. Tek što je spomenula tu asocijaciju, pitala je da li je na reprodukciji prikazan interijer. Rekli smo joj da ne bih htjeli ništa sugerirati.

Zatim je ispitanica počela tražiti „zidove“, dva je definirala, dok lijevi zid, vjerojatno zbog više detalja, nije predočila kao zid, ali ga opisuje kao pravilnu formu s puno detalja na površini. Od lijevog zida, kreće prema središtu prikaza gdje prepoznaje stol, ali ne i ono što je na njemu. I to joj je dovoljno da zaključi da se na slici nalazi prikaz interijera. Potakli smo je da obrati pažnju na oblike poput prozora i kreveta te da ih opiše. „Naime, ako pojedinac sam ili na naš poticaj obrati pažnju na neki oblik, ako ga dodatno istraži, naći će i svoj oblik, individualni izraz za njega“ (Belamarić,1986.). To ne znači uplitanje u njenu interpretaciju pod izlikom „učenja“ jer tada bismo joj već nametnuli vlastite oblike koje ona ne vidi, a samim tim je vjerojatno i obeshrabrila za daljnji rad. Taktilnom komunikacijom olakšava joj se savladavanje prepreka, ali tek nakon što ona imenuje to što doživljava. I dalje joj je preostalo da sama shvati dijelove, konstrukciju, smještaj oblika kao i njihove položaje u prostoru.

Da bi percipiranje oblika u interijeru bilo potpunije, ispitanica aktivira sjećanja i analizira općeniti unutrašnji prostor sobe te metodom eliminacije zaključuje što se sve nalazi na reprodukciji. Kao da je spoznaju pretvorila u vizualno mišljenje te počela kombinirati misaone elemente s vlastitim asocijacijama, što je iskoristila za gradnju „likovnog kostura“ doživljenog likovnog dijela. Upravo ova pretvorba iz vizualnog, tj. taktilnog u likovno mišljenje omogućuje ispitanici, kao i ostalima, novu razinu znanja koja ju motivira za daljnji rad.

Nakon šesnaest minuta ispitanica završava s prvim doživljavanjem ovog umjetničkog djela. To je najduže vrijeme koje je ispitanici bilo potrebno za prvo doživljavanje likovnog djela. Priznaje kako joj je doživljavanje ovog likovnog djela bio zahtjevniji od prethodnog, ali joj je izuzetno drago da smo odabrali baš to djelo jer joj je prikaz unutrašnjeg prostora (3D) na dvodimenzionalnoj plohi (2D) bio, do danas, nezamisliv.

Nakon kratkog odmora ispitanica je započela likovno izražavanje potaknuto doživljajem likovnog djela „Soba u Arlesu“. Njoj je i ovaj put ponuđen raznovrstan crtaći pribor, a ona se odlučuje za „odvijač s plosnatim završetkom“.

Sl. 14. E. B., Interpretacija po doživljaju van Goghove „Sobe u Arlesu“, crtež u glini (prvi likovni izraz)

Prije započinjanja likovnog izražavanja, ispitanica se ponovno vraća na prilagođenu sliku kako bi još jednom provjerila „redosljed kompozicije“. Dopusšteno joj je u više navrata opažanje i istraživanje detalja koji su je dojmili. Na taj način ispitanica se nesvjesno koristila „stvaralačkom percepcijom“ (Belamarić, 1986.) što je dodatno intenziviralo doživljaj likovnog djela, ali ju i potaklo na likovni izraz.

Primijećen je osjećaj otpora koji je bio potaknut strahom od pogreške pri radu i koji kao da je kočio slobodu izražavanja, a otklonjen je upravo stvaralačkom percepcijom. Odlučila je započeti s crtanjem onoga što joj je „lakše“ prema onome što je teže prikazati. Kompoziciju je gradila s lijeva na desno i tek kad je smjestila sve oblike na tom djelu, stvarala je donji dio kompozicije te ju dovršila prikazujući pod sobe. I ovaj put metoda likovnog rada bila je građenje crtom. Što se tiče motorike, koja joj je inače dobro razvijena, vjerojatno zbog težine motiva (unutrašnji prostor), djelovala je ukočenije, s manje raznovrsnih pokreta. No, nije odustajala. Manualne poteškoće je ublažila, koristeći se intelektom, tj. uspoređivala je pojedinačne dijelove unutar kompozicije i njihove udaljenosti (viziranje) te uz maštu, ali i volju za uspjehom, dovršila i ovaj likovni zadatak.

Sl. 15. Prikaz viziranja (odmjeravanja) tijekom likovnog izražavanja ispitanice

Likovni izraz ispitanice nastao prema doživljaju van Goghove „Sobe u Arlesu“ je vrlo ekspresivan. Linija se i ovaj put koristi kao posrednik u komunikaciji. Ona dominira u ovom likovnom izrazu te opisuje tijek stvaralačkog izraza ispitanice. Na tok i karakter linije, osim motorike, značajno je utjecao i izbor crtaćeg pribora. Odvijač s plosnatim završetkom omogućio joj je da u svom izrazu koristi različite linije po toku i karakteru. Osim linije, na kompoziciji se pojavljuje i masa (niski reljef) koja je vezana za podlogu. Tome nije pridavala veću pažnju kod doživljavanja djela, već je tijekom likovnog izražavanja i „postavljanja kreveta“ oblikovala i jastuke, a njih je predstavila kao izbočene forme. Ako analiziramo i ostale elemente prisutne na likovnom radu ispitanice, uočavamo da je uspješno percipirala i doživjela „Sobu u Arlesu“ jer su svi elementi sa prilagođene slike, tj. svi oblici doživljenog likovnog djela sadržani u njenom radu.

Sl. 16. Detalj interpretacije van Goghove „Sobe u Arlesu“, izbočena masa predstavlja „jastuke“

Po završetku likovnog izražavanja, ispitanici smo opet ponudili skalu samoprocjene. Ovaj put izrazila se brojem devet jer joj je motiv interijera i dalje težak za shvaćanje i doživljavanje, pa i interpretiranje.

N. N .: *“Kao što sam rekla na početku, interijer mi je izuzetno zahtjevno predočiti baš zbog svih elemenata od kojih se on sastoji i što se sve u njemu nalazi. Svako malo morala sam uspoređivati pojedinačne oblike unutar kompozicije i paziti na njihovu udaljenost što me sputavalo da se opušteno izražavam. No, unatoč svemu, i dalje sam zadovoljna, kako likovnim rezultatom, tako i sa svim novim spoznajama do kojih smo danas došli“.*

6. 2. 2. Drugi doživljaj djela „Soba u Arlesu“

Vrijeme trajanja: 13 min

Skala samoprocjene: prije (8) , poslije (10)

Prije početka percipiranja i doživljavanja likovnog djela, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Izrazila se brojem osam.

N. N.: *„Taj mi je interijer bio zahtjevan jer ga trebam prikazati na dvodimenzionalnoj plohi, no, veselim se ponovnom doživljaju i pokušaju „dešifriranja“; kako prikazati trodimenzionalni prostor na dvodimenzionalnoj plohi. Razumijevanje mi otežavaju strukturne crte, tj. to što umjetnik u svojoj kompoziciji ne koristi obrisne linije. To mi dodatno otežava potpuni doživljaj svega prikazanog“.*

Očekivano, ispitanica je opuštenija pri drugom doživljaju već poznatog likovnog djela. Koristeći se sjećanjem iz prvog taktilnog doživljaja, ispitanica i ovaj doživljaj započinje traženjem poznatih struktura. Što se tiče taktilne percepcije, u usporedbi s istom tijekom prvog susreta, uočava se razlika u pokretima. Pokreti ruke dosta su sigurniji, nisu ukočeni i nesigurni kao na prvom doživljaju istog likovnog djela.

Tijekom drugog doživljaja ispitanica se zadržava na simboličnim prikazima kako bi bolje upoznala njihovu konstrukciju, smještaj oblika, kao i njihove položaje u prostoru.

N. N.: *„Ovaj put najviše pažnje pridajem detaljima svih oblika unutar kompozicije kako bih iste sebi vizualizirala, a to će mi u konačnici pomoći da još jasnije doživim kako je umjetnik prikazao svoju sobu. Jako mi je zanimljivo kako je prikazao stolice. Sjedište stolica kao da se rascvjetava prema samom rubu. Tijekom prvog doživljaja nisam obraćala previše pažnju na volumen koji se pojavljuje na više mjesta unutar kompozicije. Osim na krevetu, masa je prisutna i na prozorskim vratima, ali i na ovim iskrivljenim okvirima na desnom zidu. Masa nije svugdje ista, ali nigdje nije potpuna kao u skulpturama koje mogu doživjeti s obje ruke sa svih strana“.*

Nesigurnost koju izaziva pokušaj percipiranja i razumijevanja trodimenzionalnosti u odnosu na plohu slike ispitanica ublažava analitičko-sintetičkim pristupom u promišljanju te finim pokretima ruke iščitava cijelu strukturu kompozicije više puta. Takav pristup doživljaju omogućio je ispitanici da dodatno proširi spoznaje o samom

djelu, ali i korištenju novih likovnih elemenata, poput mase. Za drugi doživljaj istog prilagođenog likovnog djela bilo joj je potrebno manje vremena nego prvi put.

N. N.: „*Prvi put kad sam dodirivala ovo djelo bilo mi je potrebno puno vremena da shvatim što i kako je prikazano. Većinu oblika sam prepoznala (stol, stolice, prozor), no strukturne linije otežavale su mi njihov potpuni opis. Sad kad ih opet opipavam dosta su mi jasnije pa čak i zanimljive. Vidi se da se radi o prikazu umjetnikove sobe jer je sve nekako posebno. Puno slika na zidu, veliki krevet, dvije stolice, stol i prozor. Što umjetniku više od toga i treba kada ima svoj unutarnji svijet. Eto i danas smo opet naučili nove stvari tako da se odlučujem za maksimalnu ocjenu*“.

Po završetku doživljaja ispitanici smo ponudili skalu samoprocjene od jedan do deset. Ispitanica se izrazila brojem deset, čime je potvrdila i estetsko zadovoljstvo svog doživljaja „Sobe u Arlesu“.

6.2.3. Treći doživljaj i drugi likovni izraz „Soba u Arlesu“

Vrijeme trajanja: 8 min (doživljaj), 45 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene: prije (9), poslije (10)

Crtaći pribor: odvijač s plosnatim završetkom, tupa olovka, žica za oblikovanje

N. N.: „*Još se sjećam prošlog doživljavanja umjetnikove sobe. Znatiželjna sam kako će to sada biti*“.

Nakon kratkog uvodnog razgovora, započele smo s trećim doživljavanjem (istog) likovnog djela „Soba u Arlesu“. Trećem doživljaju ispitanica pristupa mnogo opuštenije. I ovaj put se koristi sjećanjem iz prethodnih taktilnih doživljaja, stoga i ovaj doživljaj započinje s traženjem poznatih oblika. Sintetičkim putem u više navrata tijekom doživljaja, opisuje cijelu kompoziciju, dok analitičkim još jednom utvrđuje detalje prikazanih oblika. Nesigurnost i strah od nepoznatog u potpunosti su minimalizirani što se odrazilo i na način taktilnog percipiranja. Pokreti ruke nisu više usporeni i ukočeni kao što je bio slučaj tijekom prvog, ali i drugog doživljavanja.

Sve elemente prepoznavanja, snalaženja u prostoru prilagođene slike, izvela je u kraćem vremenu nego li prva dva puta, unatoč nesigurnosti koja se pojavila zbog vrste motiva. Tijekom sva tri doživljaja, nove spoznaje o korištenim likovnim elementima, kao npr. različitim linijama po toku i karakteru ili volumenu dodatno su je motivirale za daljnji rad.

N. N.: *“Svakim novim doživljavanjem likovnog djela uspijem dodatno proširiti spoznaje o samom djelu, ali i korištenju novih likovnih elemenata. Ovaj put to je likovni element volumen. Ne mogu vjerovati da prvi put kad sam doživljavala nisam uopće doživjela volumen koji se pojavljuje na više dijelova kompozicije. Naravno, negdje je on potpun, a negdje prošupljen, čime je umjetnik postigao dinamiku unutar kompozicije. To je poput slušanje glazbe više puta. Kada neku skladbu slušam prvi put, ne čujem sve što čujem treći ili četvrti put“.*

Nakon kratkog odmora, započela se likovno izražavati. Ovaj put ispitanica je sama zatražila da bi crtala s istim alatom kao prošli put, odvijačem s plosnatim završetkom. Primjećujemo da je motorika ruke i prstiju dosta slobodnija nego na prvom likovnom izrazu. Kao i tijekom prethodnog likovnog izražavanja, ispitanica je gradila kompoziciju s lijeva na desno, crtajući jedan po jedan oblik sve do detalja. Kratko se verbalno osvrće na linije dok s njima gradi strukturu vlastitog likovnog izraza. Spontano i bez pitanja, uzima manje komadiće gline kako bi oblikovala volumen pri obradi prozora, okvira na zidu te kreveta. Grumenčiće gline obrađuje i prilagođava strukturi nacrtanih oblika direktno na ploči, bez modeliranja istih unaprijed. Upotreba volumena doprinosi dinamici cijele kompozicije stvarajući vrlo ekspresivan izraz. Koristeći se likovnim elementima, linijom i volumenom, ispitanica oblikuje formu uz pomoć stvaralačke percepcije koja i ovaj put uključuje sve oblike s doživljenog likovnog djela (Sl. 17.).

Po završetku likovnog izražavanja ispitanici smo opet ponudili skalu samoprocjene od jedan do deset. Izrazila se maksimalnim brojem deset.

N. N.: *“Jako sam zadovoljna sa svim, unatoč motivu koji mi je u početku stvarao nervozu. Taj interijer bio bi perfektan da ga radim još koji put. Zanimarila sam konstantno uspoređivanje unutar kompozicije koje me tijekom prvog izraza dosta kočilo i opterećivalo. Sviđa mi se i to kako sam uklopila novi likovni element u svoju kompoziciju mada nije isti kao na prilagođenoj slici, ali i ne treba biti. Sve kao da se malo nakosilo, kao da je soba u pokretu i to mi se najviše sviđa“.*

Sl. 17. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghove „Sobe u Arlesu“, crtež u glini (drugi likovni izraz)

6. 3. Treće likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Žitno polje s čempresima“, 1889.

Treće likovno umjetničko djelo koje je ispitanica percipirala i doživljavala bilo je van Goghov pejzaž „Žitno polje s čempresima“, iz 1889. godine.

Sl. 18. Vincent van Gogh, „Žitno polje s čempresima“, 1889.

Sl. 19. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Žitno polje s čempresima“, 2014.

6. 3. 1 Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Žitno polje s čempresima“

Vrijeme trajanja: 12 min (doživljaj), 50 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene: prije (10), poslije (10)

Crtaći pribor: tupa olovka, žica za oblikovanje, nožić za drvorez

Prije novog likovnog djela i doživljavanja, kao i svaki put do sada, kratko smo razgovarale o pejzažu i snalaženju u eksterijeru. S obzirom na prethodnu temu, ispitanicu sam pitala da napravi usporedbu unutrašnjeg i vanjskog prostora.

Na pitanje: što joj je zahtjevnije, kretanje i snalaženje po interijeru ili eksterijeru, ona je odgovorila:

N. N.: „Sve prednosti interijera koje sam već navela, kod eksterijera su, na neki način, nedostatci. Za razliku od interijera, eksterijer je dosta zahtjevniji za percipiranje jer nema ograničenja kao interijer što mi otežava samostalno kretanje. No, ta prostorna

neograničenost eksterijera olakšava mi izraz kada ga trebam prikazati. S tim da nije ni svaki eksterijer isti. Pa tako kretanje po gradu nije isto kao i kretanje po šumama, plažama i sl. Vanjski prostor grada opet ima dosta ograničenja, poput: cesta, zgrada, kvartova i sl., dok vanjski prostor nekog pejzaža nema tako stroga ograničenja. Ugodnije se osjećam u ovom drugom jer nema toliko prepreka kao grad i slične sredine“.

Prije početka doživljavanja, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene, izrazila se brojem deset te objasnila svoj vrijednosni sud.

N. N.: „S obzirom na to da smo završile s interijerom, uzbuđena sam što ćete mi danas dati. Svakako što god danas dobijem, veselim se novom iskustvu kao i novom likovnom djelu“.

Ispitanica je motivirano krenula s doživljavanjem likovnog djela. Kroz smijeh, komentira dominaciju linija. Kod doživljaja desne strane kompozicije, odmah prepoznaje čempres, samo što se razlikuje po veličini od onoga s prvog likovnog djela. Potaknuta tom spoznajom zaključuje da se radi o prikazu pejzaža. Dugo se zadržava na sredini likovnog djela te prateći tok linija pokušava prepoznati još koji oblik unutar pejzaža. Prvi plan definira kao polje sa raznovrsnim travkama od kojih su neke polegnute, a neke uzdignute. Grm opisuje kao „hrpu skupljenih travki u kuglu“ te zaključuje da bi se moglo raditi o prikazu malog stabla ili velikog grma. Prepoznala je i nebo.

N. N.: „Zanimljiv mi je ovaj van Goghov pejzaž. Lako ga je prepoznati po čempresu, ali i raznovrsnim linijama po toku i karakteru koje vjerojatno prikazuju travke ili raznovrsno raslinje. Nevjerojatno mi je kako umjetnik za svako djelo iskoristi linije i njihove mogućnosti prikazujući druge motive. S tim se linijama može uistinu svašta. Neke linije sugeriraju tok prema desno, neke prema lijevo, osim linija od čempresa koje se kreću okomito. Umjetnik je upotrebom linija postigao kretanje na slici što ide u prilog temi koju obrađujemo. To kretanje linija još više doprinosi beskrajnom prostoru pejzaža“.

Nakon što je i verbalno opisala što je taktilno vidjela, započela je s prvim likovnim izrazom. Od crtaćeg pribora ovaj put su joj ponuđeni tupa olovka, žica za oblikovanje i nožić za drvorez. Izabrala je nožić za drvorez.

Prvi likovni izraz novog motiva pejzaža ispitanica je započela vrlo motivirano što je zasigurno potaknuto dobrim iskustvom tijekom doživljavanja likovnog djela „Žitno polje s čempresima“. Za razliku od prethodnog motiva (interijera) koji joj je zbog kompleksnosti u percepciji blokirao spontanost u izrazu, ovaj put je ta blokada bila minimalna. Kao i do sada, ispitanica se u svom likovnom izrazu dominantno koristila građenjem crtom. Motorika ruke i prstiju bila je slobodnija što se i vidi po potezima nožićem koje ostavlja, tj. utiskuje u glinenu ploču. Osim motorike, na slobodne i raznovrsne poteze i ovaj put je utjecao izbor crtaćeg pribora koji joj je omogućio istovremeno korištenje različitih linija po toku i karakteru.

Kompoziciju je počela graditi s poznatim oblikom, čempresom. Njega je prvog smjestila u format i do kraja izgradila pa je ostatak kompozicije nastavila graditi u tom smjeru, s desna na lijevo. Razliku između struktura žitnog polja i udaljenih oblaka uglavnom je izrazila linijama po karakteru, ali i toku. Žitno polje oslikava uglavnom debljim i kraćim linijama različitog kretanja, dok nebo opisuje jako tankim i vijugavim linijama. Vidljiva je rasterećenost izgledom i strukturom kompozicije. Koristeći se već poznatim likovnim elementom, crtom, kao i spoznajama tijekom doživljavanja, i ovaj likovni izraz sadrži sve najznačajnije elemente sadržane u doživljenom likovnom djelu (Sl. 20.). Uz jednu kratku pauzu, za ovaj likovni izraz ispitanici je bilo potrebno pedeset minuta.

N. N.: *„Jako sam zadovoljna s postignutim likovnim izrazom. Sve je suprotno od načina koji sam morala koristiti tijekom prikazivanja interijera. Osim vertikalnog čempresa koji sam izrazila prateći umjetničko djelo sve ostalo sam odlučila zamisliti. Svoja polja prikazati pomoću raznovrsnih linija. Nebo koje se udaljava samo sam naznačila s nekoliko tankih i dugih linija. Pokušala sam prikazati beskrajnost pejzaža s travkama u pokretu i zadovoljna sam postignutim“.*

Sl. 20. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini, (prvi likovni izraz)

6. 3. 2. Drugi doživljaj djela „Žitno polje s čempresima“

Vrijeme trajanja: 10 min

Skala samoprocjene: prije (8), poslije (10)

Prije početka drugog doživljavanja van Goghova djela „Žitno polje s čempresima“, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Izrazila se brojem osam.

N. N.: „*Jako sam iscrpljena zbog selidbe, a i u školi je postalo prenaporno tako da nisam najmotiviranija, no vjerujem kad počnemo raditi da će se i motivacija vratiti*“.

Drugom doživljaju ispitanica pristupa opušteno. Taktilna percepcija prati fine pokrete ruku. Koristeći se sjećanjem iz prvog taktilnog doživljaja umjetničkog djela, ispitanica doživljavanje započinje traženjem vertikalnog čempresa s tim da se predugo ne zadržava na njemu. Pažnju usmjerava na detalje žitnog polja i neba. Uočava da postoje dodatne strukture između ta dva dijela kompozicije.

N. N.: *„Nema velikih razlika u novom doživljavanju djela. Mogla bih reći da nisam spoznala toliko novina kao što je to bio slučaj do sada. S obzirom na prethodni doživljaj, tijekom ovoga sam razaznala da prošli put uopće nisam primijetila u središtu kompozicije strukture koje se kreću s desna na lijevo te kao da se sužavaju približavajući se lijevom dijelu kompozicije. To bi mogli biti ili oblaci koji su bliži ili dodatni sloj polja. Eto, opet nešto novo. Zadovoljna sam“.*

Po završetku doživljaja ispitanici smo opet ponudili skalu samoprocjene od jedan do deset. Ispitanica se izrazila brojem deset, što upućuje na to da je zadovoljna jer je dokučila još nešto novo u percipiranju i doživljavanju van Goghovog pejzaža.

6. 3. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Žitno polje s čempresima“

Vrijeme trajanja: 5 min (doživljaj), 35 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene: prije (10), poslije (10)

Crtaći pribor: tupa olovka, žica za oblikovanje, nožić za drvorez

Prije početka, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Ispitanica se izrazila brojem deset.

N. N.: *„S obzirom na to da mi je ovo do sada najdraže djelo s kojim sam se susrela tijekom naših susreta, jako sam motivirana za rad te jedva čekam započeti“.*

Doživljavanju ovog pejzaža ispitanica pristupa izuzetno opušteno i motivirano. Koristeći i ovaj put sjećanje iz prethodnih doživljaja istog djela ispitanica prepoznaje oblike iz kompozicije i prije taktilnog doživljaja. Smjer percipiranja i doživljavanja ide od poznatog čempresa prema ostatku kompozicije, na lijevo. Duže se zadržava na središnjem dijelu kompozicije kako bi još jednom utvrdila strukture koje tijekom prvog

doživljavanja nije primijetila. Za treći doživljaj ovog likovnog djela ispitanici je bilo potrebno najmanje vremena, u odnosu na sva prethodno percipirana djela.

N. N.: *“Tijekom ovog doživljaja htjela sam se samo podsjetiti kako izgleda slika te provjeriti nekoliko detalja. Strukture u središtu kompozicije koje sam prošli put zanemarila mijenjaju njen raspored pa sam se ovaj put najviše zadržala na njima. Kao što sam rekla na početku susreta ovo mi je do sada najdraže likovno djelo i želim što prije započeti sa likovnim izrazom“.*

Nakon kratkog odmora ispitanica je započela likovno izražavanje potaknuto doživljenim van Gogovim pejzažem. Kod biranja crtaćeg pribora odlučuje koristiti istovremeno dva alata: tupu olovku i nožić za drvorez.

N. N.: *„Želim pokušati postići različite strukturne crte kao što su na reprodukciji. Tupom olovkom bih izrazila linije grmova i manjih travki, dok bih s nožićem sve što je intenzivnije prikazano“.*

Kao i prilikom doživljavanja, i ovom likovnom izrazu ispitanica je pristupila motivirano.

Opet započinje gradnju kompozicije postavljajući čempres na desni kraj kompozicije. Uspoređujući s prethodnim čempresom, struktura i volumen čempresa na ovom likovnom izrazu su izraženiji. Ovo stablo zauzima veći dio kompozicije u odnosu na ono s prvog likovnog izraza. Nakon obrade čempresa, nastavlja graditi ostatak kompozicije s desna prema lijevo. Strukture koje je zanemarila tijekom prethodnog likovnog izraza sada je odmah postavila. Sve je to crtala nožićem za drvorez, a potom uzima tupu olovku te počinje graditi donji dio kompozicije. Gradi crtama po toku i karakteru izmjenjujući crtaći pribor. Spontanost u pristupu i izrazu prati fina motorika ruke i prstiju što će rezultirati vrlo ekspresivnim likovnim izrazom (Sl. 21., 22. i 23.).

Strukture žitnog polja i udaljenih oblaka uglavnom je izrazila linijama različitim po toku i karakteru. Žitno polje gradi uglavnom debljim i kraćim linijama različitih kretanja, dok nebo stvara jako tankim i vijugavim linijama.

Sl. 21. N. N., Detalj interpretacije grane po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini (drugi likovni izraz)

Sl. 22. N. N., Detalj interpretacije žita po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini (drugi likovni izraz)

Unatoč rasterećenosti izgledom kompozicije i strukturama unutar nje, i ovaj likovni izraz ispitanice sadrži sve najznačajnije oblike iz doživljenog likovnog djela. Spontanost, rasterećenost i vrlo velika motiviranost utjecali su na tijek, ali i trajanje likovnog izraza za koji joj je bilo potrebno trideset pet minuta.

N. N.: „Jako sam zadovoljna s postignutim likovnim izrazom kao i svime što smo danas napravile. Već sam spominjala kako mi je upravo ovo likovno djelo najdraže do sada. Ne samo zbog slikarske teme već i likovnih elemenata koji pružaju bezbrojne mogućnosti izražavanja. Nisam se toliko opterećivala izgledom kompozicije, koliko sam htjela prikazati kretanje linija u svim smjerovima pogotovo u donjem dijelu kompozicije gdje je to kretanje najintenzivnije“.

Sl. 23. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini, (drugi likovni izraz)

6. 4. Četvrto likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Sijač“, 1888.

Četvrto likovno umjetničko djelo koje je predloženo ispitanici tijekom sljedeća tri susreta bila je prilagođena slika van Gogha „Sijač“ (prema Milletu).

Sl. 24. Vincent van Gogh, „Sijač“, 1888. godine

Sl. 25. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Sijač“, 2014.

6. 4. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Sijača“

Vrijeme trajanja: 14 min (doživljaj), 53 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene: prije (9), poslije (10)

Crtaći pribor: tupa olovka, nožić za drvorez, štapići za ražnjiće

Prije doživljavanja novog likovnog djela kratko smo razgovarali o ljudskom tijelu.

Na pitanje, kako doživljava i zamišlja ljudsku figuru, odgovorila je sljedeće:

N. N.: „Figura mi je dugo bila nezamisliva u cjelini. Opipavanjem vlastite figure mogu upoznati neke dijelove tijela kao što su uho, nos, usta, ruke, noge, stopala, no kako to sve izgleda u cjelini dugo mi je bilo nezamislivo. Promatranje skulptura ljudske figure, dosta mi je pomoglo u formiranju predodžbe cjeline figure. Osim toga, često sam modelirala u glini ljudsku figuru te tako dodatno proširila spoznaje o njoj. Dobivene

predodžbe pomogle su mi da bolje shvatim strukturu i funkciju figure. Što se tiče razlika među ljudskim figurama, uglavnom ih mogu percipirati, ali bez previše detalja“.

Prije početka taktilnog percipiranja i doživljavanja van Goghovog djela „Sijač“, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Izrazila se maksimalnim brojem devet.

N. N.: „S obzirom na to da započinjemo s novom slikarskom temom imam blagu tremu. Ali što god dobijem veselim se novom iskustvu kao i novom likovnom djelu“.

Ispitanica je oprezno započela s percipiranjem i doživljavanjem likovnog djela. Započela je u smjeru s lijeva na desno. Unatoč oprezu, taktilnu percepciju prate fini pokreti ruku. Za prvi plan djela komentira da je jako sličan kao onaj u pejzažu. Nastavljajući s doživljavanjem zaustavlja se na velikom krugu u središtu trećeg plana kompozicije. Prepoznaje sunce te zaključuje da se opet radi o prikazu vanjskog prostora, što ju malo zbunjuje jer smo tu temu završile. Nastavlja s percipiranjem i doživljavanjem; preteći tok linija pokušava prepoznati još koji oblik prisutan na prilagođenoj slici. Prvi plan kompozicije definira kao polje se raznovrsnim travkama. Nastavljajući s doživljavanjem prvog plana zaustavlja se na prikazu figure, ali ju odmah ne prepoznaje. Koristeći metodu eliminacije, zaključuje da se radi o prikazu ljudske figure. Spoznaju je pretvorila u vizualno mišljenje te počela kombinirati misaone elemente s vlastitim asocijacijama što je iskoristila za jasniji doživljaj likovnog dijela. Upravo ova pretvorba iz vizualnog, tj. taktilnog u likovno mišljenje omogućuje joj novu razinu znanja koja ju motivira za daljnji rad. Nakon što je definirala sve oblike unutar kompozicije, vraća se na figuru. Analitičkim putem pokušava spoznati detalje pomoću kojih bi stvorila detaljniju sliku. Prepoznaje dijelove tijela poput ruke, nogu i glave te zaključuje da joj je to dovoljno.

Nakon četrnaest minuta završava s percipiranjem i doživljavanjem ovog likovnog djela.

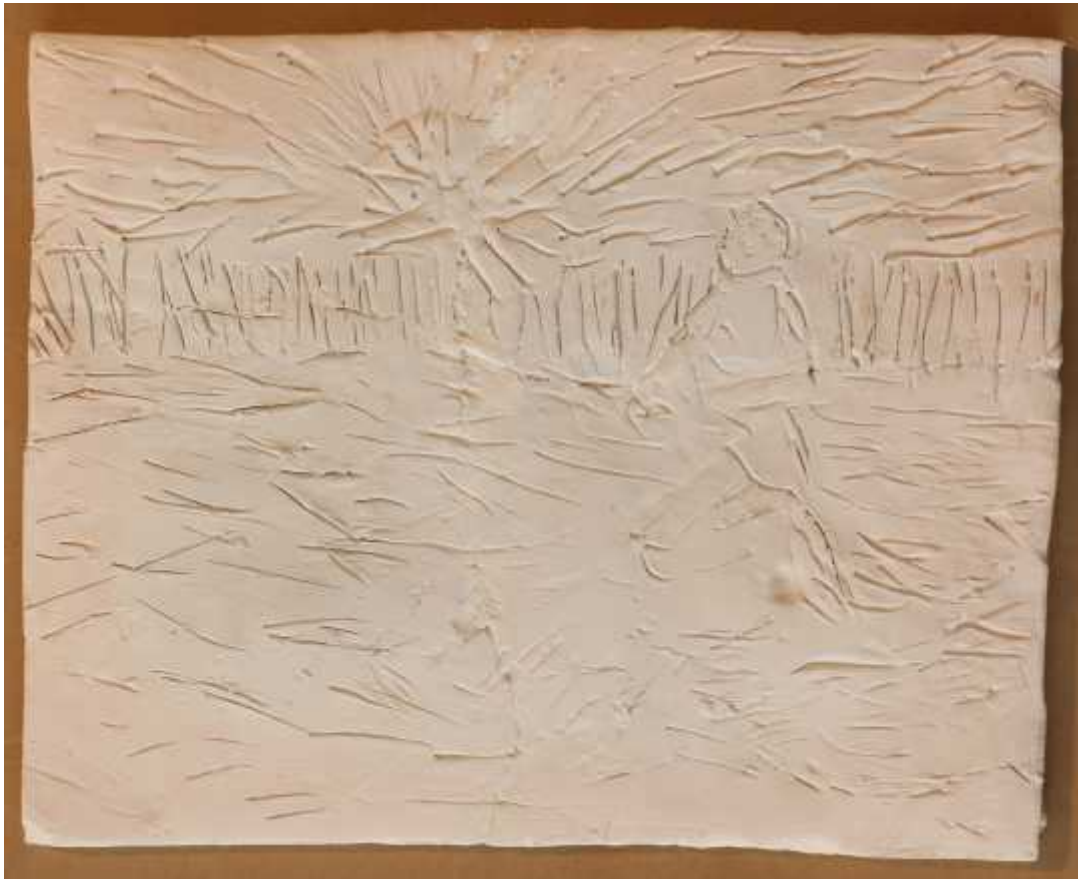
N. N.: „Prije samog doživljaja razgovarali smo o ljudskoj figuri pa sam očekivala nju kao dominirajući motiv. Malo me zbunio prvi plan kompozicije jer sam prepoznala strukture polja. Struktura polja slična je kao i na prethodnom djelu, a dodatno me zbunilo sunce u trećem planu kompozicije. Pomoću tih elemenata zaključila sam da se radi o prikazu vanjskog prostora, a to smo već radile. Malo sam se poslužila i logikom te zaključila da se radi o prikazu figure u vanjskom prostoru. Što se tiče figure,

prepoznala sam osnovne dijelove kao što su ruka, raširene noge i glava. Vincent van Gogh me svakim djelom ponovno iznenadi“.

Nakon što se kratko odmorila, ispitanica je započela likovno izražavanje potaknuto van Goghovim djelom „Sijač“. Za crtaći pribor, ispitanici su ponuđeni tupa olovka, nožić za drvorez te štapići za ražnjiće. Ona se odlučuje koristiti nožić za drvorez. Tijekom likovnog izražavanja ispitanica djeluje motivirano. Crtajući, verbalizira oblike koje gradi na plohi.

Organizaciju kompozicije započinje postavljajući sunce u središte kompozicije te odmah dovršava lijevi i desni dio trećeg plana slike. Nakon izvedbe sunca i njegovih zraka nastavlja graditi ostatak kompozicije prema donjem dijelu plohe. Strukture polja postavlja vrlo slobodno i rasterećeno. Sve navedeno oslikava gradbenim linijama različitog toka i karaktera, izmjenjujući intenzitet pritiska na podlozi. Izmjene intenziteta u likovnom izrazu prati fina motorika ruke i prstiju, ostavljajući vrlo ekspresivne tragove. Nakon što je postavila cijelu kompoziciju posvetila se prikazu figure. Nju pozicionira koristeći osnovne dijelove ljudskog lika kao što su noge, ruka i glava, dok trup nastaje spajajući sve te dijelove. Osjećaj straha od pogreške pri radu nije postojao, unatoč izraženom oprezu na početku susreta. Odlučila je započeti s crtanjem onoga što joj je „lakše“ prema onome što je teže prikazati. Takav pristup dodatno ju je rasteretio straha od pogreške. Linija se i ovaj put koristi kao posrednik u komunikaciji između doživljenog umjetničkog djela i likovne ekspresije prema doživljenom djelu. Ona dominira i u ovom likovnom izrazu te opisuje tijek ispitaničinog stvaralačkog izraza. Na tok i karakter linije, osim motoričkih sposobnosti ispitanice, značajno je utjecao i izbor crtaćeg pribora. Osim urezane linije, na kompoziciji se pojavljuje i ispupčena masa (niski reljef) koja je vezana za podlogu. Na temelju navedene analize likovnog izraza ispitanice primijenjenog u njejoj interpretaciji umjetničkog djela „Sijač“ može se zaključiti da su u njoj sadržani svi značajni elementi (oblici) s doživljenog likovnog djela.

Nakon pedeset tri minute, ispitanica je dovršila prvi likovni izraz.

SI. 26. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Sijača“, crtež u glini, (prvi likovni izraz)

N. N.: *“Jako sam zadovoljna postignutim. Prvi put sam počela crtati od gornjeg dijela slike prema donjem dijelu. Poznavanje linija po toku i karakteru olakšava mi likovni izraz, a one dominiraju u cijeloj kompoziciji. Kao da sam opet prikazivala pejzaž samo što se unutar njega nalazi još i ljudska figura. Nju mi je bilo najteže prikazati na plohi, ali ima sve što treba imati“.*

6. 4. 2. Drugi doživljaj djela „Sijač“

Vrijeme trajanja: 10 min

Skala samoprocjene: prije (10) , poslije (10)

Prije početka likovnog doživljavanja, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Izrazila se brojem deset.

N. N.: *„Danas sam dobre volje. U školi sam dobila dobre ocjene. Veselim se doživljaju likovnog djela jer su kolege iz razreda imale za analizu djela van Gogha i mnogo toga sam razumjela tijekom analize. To do sada nije bio slučaj“.*

Drugom doživljaju već upoznatog djela „Sijač“ ispitanica pristupa opušteno i zainteresirano. Koristeći se sjećanjem iz prvog taktilnog doživljaja, ispitanica i ovaj doživljaj započinje traženjem poznatih oblika. Tijekom ovog (drugog) doživljavanja ispitanica se najduže zadržava na prikazu ljudske figure kako bi bolje upoznala njen položaj u prostoru kao i detalje njenog prikaza.

Pri taktilnom percipiranju položaja figure ispitanica koristi analitičko-sintetički pristup te pažljivim pokretima ruke „iščitava“ (razaznaje) cijelu strukturu figure više puta. Takav pristup omogućio je ispitanici dodatno proširenje spoznaje o samom likovnom djelu. Ispitanici je za drugo doživljavanje istog likovnog djela bilo potrebno samo deset minuta.

N. N.: *„Ovaj put najviše pažnje pridajem detaljima ljudske figure kako bi ih sebi predočila. To bi mi u konačnici moglo pomoći da shvatim kako ju je umjetnik prikazao. Prvi put kada sam dodirivala ovo djelo puno vremena mi je bilo potrebno da shvatim što je i kako prikazano. Većinu dijelova figure sam prepoznala, no strukture trupa otežavale su mi njihov potpuni opis. Sad kada ih opet opipavam dosta su mi jasnije pa čak i zanimljive. Eto i danas smo opet naučili nove stvari tako da se odlučujem za maksimalnu ocjenu“.*

Zbog svega što je navela, tj. zadovoljstva zbog upoznavanja novog tijekom percipiranja i doživljavanja „Sijača“ ispitanica se izrazila maksimalnim brojem deset na skali samoprocjene.

6. 4. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Sijač“

Vrijeme trajanja: 8 min (doživljaj), 40 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene: prije (10), poslije (10)

Crtaći pribor: tupa olovka, nožić za drvorez, štapići za ražnjiće

Na početku likovnog susreta ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Izrazila se maksimalnim brojem deset i prokomentirala:

N. N.: *„S obzirom na to da nisam imala nastavu dva dana uspjela sam se lijepo odmoriti i baš sam motivirana za rad“.*

Trećem doživljaju van Goghovog „Sijača“ ispitanica pristupa veselo i zainteresirano. Vođena sjećanjem iz prethodnih taktilnih doživljaja istog djela, ispitanica treće doživljavane započinje traženjem figure. Analizira položaj figure te ga uspoređuje s ostalim dijelovima kompozicije. Fina i koordinirana motorika ruke i prstiju prati analitičko opipavanje strukture figure koja joj je u prethodnom doživljaju ostala nejasna. Takav pristup doživljaju omogućio je ispitanici da potvrdi spoznaje o samom djelu. Stoga joj je za treći doživljaj poznatog likovnog djela bilo potrebno osam minuta.

N. N.: *“Jednostavna je ova kompozicija. Podijelila bih je na tri plana. Prvi plan obuhvaća tlo, a treći plan je sa suncem i vertikalnim travkama. Figura je u središnjem drugom planu s desne strane, malo više prema gornjem dijelu slike. Jednostavnu kompoziciju umjetnik je oživio linijama po toku i karakteru nižući ih različitim ritmovima. Što se trupa figure tiče, asocira me na veliku vreću koja je zavezana pri vrhu pa se cijela naborala. Tako ću je i prikazati“.*

Nakon kratkog odmora započela se likovno izražavati. Ispitanici je ponuđen isti crtaći pribor kao i prethodni put: tupa olovka, nožić za drvorez te štapići za ražnjiće. Ona se odlučuje za nožić za drvorez.

Likovnoj aktivnosti pristupila je vrlo motivirano. Ovaj put, kompoziciju gradi tako da postavlja figuru u središnji plan s desne strane. Započinje s prikazom nogu u raskoraku, potom nadograđuje nepravilni, zatvoreni oblik trupa te završava s glavom. Lijevu ruku naknadno je nadodala. Osjetilne dijelove tijela tek naznačuje bez ikakvih detalja.

Kompoziciju nastavlja graditi prema dolje, stvarajući tlo. Opušteno i sigurno gradi strukturu tla, nižući linije po toku i karakteru. Strukture trećeg plana gradi još opuštenije. Poznavanje motiva kao i metode rada maksimalno je stimuliraju pri likovnom izražavanju. Sve to utječe na konačni rezultat koji je vrlo ekspresivan i originalan. Osjećaj straha od pogreške pri radu uopće nije postojao. Odlučila je krenuti s crtanjem onoga što joj je u prethodnom izrazu bilo najzahtjevnije. Nakon savladavanja figure ostatku motiva pristupila je rasterećeno. Linija dominira i u ovom likovnom izrazu. Osim što opisuje tijek stvaralačkog procesa, pokazuje i koordinirane poteze na površini. U njenom likovnom izrazu, tj. likovnom radu, sadržani su svi najznačajniji oblici s doživljenog likovnog djela (Sl. 27.).

Ispitanici je za drugi likovni izraz ovog motiva van Goghovog „Sijača“ bilo potrebno četrdeset minuta, trinaest manje od prethodnog izraza, zato što je već dobro upoznala sve bitne elemente motiva koji predstavlja ljudsku figuru u pokretu u pejzažu.

N. N.: *“Danas sam odlučila pokušati suprotno od prethodnog izraza. Prvo sam postavila figuru na plohu te gradila ostatak kompozicije. Kad moram prikazati figuru na plohi onda to mogu uglavnom opisno prikazati, no ako je potrebno više detalja, kao što su nabori odjeće ili odnosi pojedinih dijelova tijela, to lakše izvodim modelirajući trodimenzionalno. Ljudski lik u raskoraku mi je olakšalo postavljanje na dvodimenzionalnu plohu. Zadovoljna sam postignutim rezultatom“.*

Po završetku likovnog izražavanja ispitanici smo ponudili skalu samoprocjene. Ispitanica se izrazila maksimalnim brojem deset.

SI. 27. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Sijača“, crtež u glini, (drugi likovni izraz)

6. 5. Peto likovno umjetničko djelo: V. van Gogh, „Autoportret“, 1889.godina

Tijekom posljednja tri susreta ispitanici je predložena prilagođena slika van Goghova „Autoportreta“ iz 1889. godine.

Sl. 28. Vincent van Gogh, „Autoportret“, 1889. godina

Sl. 29. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Autoportret“, 2014.

6. 5. 1. Prvi doživljaj djela i likovni izraz „Autoportret“

Vrijeme trajanja: 14 min (doživljaj), 50 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene: prije (8), poslije (10)

Crtaći pribor: tupa olovka, nožić za drvorez, štapići za ražnjiće

Prije novog doživljavanja ispitanici smo ponudili skalu samoprocjene, izrazila se brojem osam, te izjavila:

N. N.: *“Zbog vrućine mi se ništa ne radi. Osim toga, danas radimo novi motiv tako da sam istovremeno i motivirana, ali i nemotivirana. No kad počnem raditi bit ću valjda bolje“.*

Kao priprema za doživljavanje novog likovnog djela, uslijedio je razgovor o doživljaju ljudskog tijela kao i vlastitog tijela. Ispitanicu sam pitala o njezinom iskustvu crtanja sebe, no iskustvo joj je raznovrsno. Na pitanje o razlici između portreta i autoportreta, ispitanica je odgovorila:

“Portret ne označava tko je prikazan, dok autoportret označava da je umjetnik prikazao vlastiti portret. Shvaćanje portreta mi je izuzetno bitno kada pokušavam stvoriti osjećaj o sebi, kao i razlike između sebe i drugih. Kad opipavam svoju glavu razumijem osobine lica kao što su uši, oči, nos, no ne i njihov karakter, tj. karakter lica koji svaku osobu čini individualnom“.

Ispitanica je oprezno započela s doživljavanjem likovnog djela. Od prvog plana slike je pokret ruke lagano uzdizala prema drugom i trećem planu. Unatoč oprezu, taktilnu percepciju prate fini pokreti ruku. Za prvi plan djela komentira da ga je umjetnik izgradio koristeći raznovrsne linije po toku i karakteru te postigao karakterističnu strukturu koja ju mnogo podsjeća na strukture eksterijera koje je već upoznala. Kada bi trebala definirati što je prikazano u prvom planu, trenutno ne bi mogla prepoznati.

N. N.: *„Tek sam na prvom planu likovnog djela. S van Goghom se nikad ne zna. Zbog karakterističnog slikarskog rukopisa, samostalne strukture u njegovim likovnim djelima vrlo su slične tako da ih uspijem definirati tek nakon doživljaja cijelog likovnog djela. Za ovaj prvi plan sad bih mogla reći da me asocira na dio nekog eksterijera s dinamičnim kretanjima linija u svim smjerovima“.*

Nastavljajući s percipiranjem i doživljavanjem prvog plana zaustavlja se na prikazu glave, ali je odmah ne prepoznaje. Dugo se zadržava istražujući smjerove kretanja linija ne bi li prepoznala strukturu nastalu gradnjom likovne sintakse. Uspoređuje duge krivulje u trećem planu s ostrim, kratkim, isprekidanim linijama poput crtica u drugom planu. Zaključuje da se radi o prikazu portreta jer je prepoznala oči i nos u drugom planu likovnog djela, a i sjetila se da smo na početku naših susreta spomenuli različite motive u slikarstvu te da jedino još nismo obradile portret. Spoznaju je i ovaj put pretvorila u vizualno mišljenje te počela kombinirati misaone elemente s vlastitim asocijacijama što je iskoristila za jasniji doživljaj likovnog dijela. Nakon njezinog zaključka da se radi o prikazu portreta, zamolili smo ju da nam pokaže sve dijelove glave koji sačinjavaju portret. Uslijedila je fina i koordinirana motorika ruke i prstiju

koja je pratila analitičko opipavanje struktura. Analizira položaj glave, tražeći simetrično prikazane uši, no s jedne strane portreta ne može naći uho. Dva oka je pronašla te je ruku usmjerila prema dolje, tj. prema nosu i ustima. Nakon lociranja glavnih dijelova portreta, duže se zadržala na bradi te je zaključila da se radi o prikazu muškog portreta jer ima malu bradicu odmah do usana. Tek nakon definiranja prikaza, istražuje područje kose portretiranoga te ubrzo zaključuje da je umjetnik strukturu brade i kose gradio na sličan način, odnosno ostrim, kratkim te isprekidanim linijama. Shvaća da portretirani muškarac ima bradu i kosu slične dužine, ali i strukture. Tek nakon definiranja portreta i njegovih detalja, logički zaključuje da je u prvom planu likovnog djela umjetnik prikazao gornji dio tijela i sad razumije cijelu kompoziciju ovog likovnog djela.

Ispitanici je za prvi doživljaj ovog likovnog djela bilo potrebno četrnaest minuta.

N. N.: *„Kada smo tek započeli s doživljavanjem ovog likovnog djela, prvi plan me dosta zbunio jer sam mislila da se opet radi o prikazu eksterijera i to najviše zbog izuzetne dinamike linija koje sam zapamtila baš kod doživljaja „Žitno polje s čempresima“. Nastavljajući s doživljavanjem ostalih planova likovnog djela prepoznajem nos i oči te zaključujem da se radi o prikazu portreta. Zbunjujući je položaj glave jer nema drugog uha kao ni druge nosnice. Sviđa mi se kako je umjetnik gradio pojedine strukture na portretu koristeći se malim, kratkim, ostrim linijama kao na bradi i kosi portretiranoga. U trećem planu slike uglavnom dominiraju linije u obliku valova koje se kreću u svim smjerovima, no nisu toliko intenzivne kao one u prva dva plana likovnog djela“.*

Prilikom prvog likovnog izražavanja potaknutog doživljajem van Goghovog „Autoportreta“, ispitanica odabire tupu olovku i nožić za drvorez.

N. N.: *„Želim pokušati postići različite strukturne crte kao što su i na prilagođenoj slici. Tupom olovkom izrazila bih prvi plan likovnog djela, dok bih s nožićem uglavnom radila na portretu, intenzivnije linije“.*

Likovnom izražavanju ispitanica je pristupila motivirano.

Započinje gradnju kompozicije postavljajući poprsje u donji dio, samo skicozno. Odmah nakon toga nastavlja s postavljanjem kruga za glavu koju odmah detaljno obrađuje. Upotrebom različitih linija gradi detalje poput brade i frizure, dok elemente osjetila samo površno naznačuje. Prva dva plana likovnog djela zauzimaju većinu površine plohe, dok za treći plan, odnosno pozadinu, ostavlja vrlo malo prostora. Treći plan je obradila vrlo opušteno pa čak i brzo. Krivudave linije nizala je spiralnim pokretima ruke ne obazirući se hoće li s njima preći preko motiva ili pak izvan cijele kompozicije. Sve je to crtala nožićem za drvorez, a potom uzima tupu olovku te počinje doradivati donji dio kompozicije, odnosno poprsja. Cijelu likovnu sintaksu ispitanica je gradila različitim crtama, izmjenjujući crtaći pribor. Spontanost u pristupu i izrazu prati fina motorika ruke i prstiju što će rezultirati vrlo ekspresivnim likovnim rješenjem (Sl. 30.).

Nakon pedeset minuta, ispitanica je dovršila prvi likovni rad.

Ako se podsjetimo Liqueovog modela periodizacije razvoja dječjeg crteža (Huzjak, 2013.), možemo zaključiti da ispitančin likovni izraz pripada fazi intelektualnog realizma, ali i vizualnoga. Likovni izraz ispitanice započinje šablonskim oslikom u fazi skiciranja motiva, no, kod detaljnije obrade istog prikaza, ispitanica isprepliće maštu potaknutu spontanitim potezima. Mogli bismo zaključiti da je stupanj kognitivne razvijenosti ispitanice sukladan njenim godinama (17), usprkos nedostatku vida. Linija kao posrednik u komunikaciji prevladava i u ovom likovnom izrazu. Osim što opisuje tijek stvaralačkog izraza pokazuje i koordinirane poteze na površini. Na oslikanom portretu prisutni su najznačajniji oblici s doživljenog likovnog djela.

Sl. 30. E. B., Interpretacija po doživljaju van Goghova „Autoportreta“, crtež u glini, (prvi likovni izraz)

Po završetku likovnog izražavanja ispitanici smo ponudili skalu samoprocjene. Izrazila brojem deset.

N. N. *“Jako sam zadovoljna postignutim. Počela sam crtati od donjeg dijela slike prema gore. Poznavanje linija po toku i karakteru olakšava mi likovni izraz, a one prevladavaju u cijeloj kompoziciji. Portret kao motiv nije toliko zahtjevan koliko je zahtjevno prikazati portret strukturalnim linijama, a ne obrisnim. Najbitnije mi je bilo otprilike postaviti obris glave da mogu lakše smjestiti ostale dijelove poput usta, nosa i ušiju. Kad sam bila zadovoljna s tim dijelom, ostale dijelove kompozicije opušteno sam gradila. Zadovoljna sam postignutim prikazom“.*

6. 5. 2. Drugi doživljaj djela „Autoportret“

Vrijeme trajanja: 12 min

Skala samoprocjene: prije (8) , poslije (10)

Prije početka drugog likovnog susreta, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Ispitanica se izrazila brojem osam i komentirala:

N. N.: „Opet portret. Bojim se kako će mi danas sve skupa ispasti. Te strukture linijama koliko god su zanimljive, vrlo su zahtjevne kada s njima moraš crtati, no, valjda će sve biti u redu“.

Drugom doživljavanju van Goghovog „Autoportreta“ ispitanica pristupa motivirano. Prisjeća se oslika koji je taktilno percipirala pri prvom doživljavanju ovog djela. Započinje s traženjem poznatih oblika. Tijekom procesa taktilnog percipiranja, pokreti ruke su pažljivi. Tijekom drugog doživljavanja ispitanica se najduže zadržava na prikazu detalja unutar portreta kako bi ga što bolje i točnije upoznala. Pri pokušaju percipiranja položaja portreta ispitanica se koristi analitičko-sintetičkim pristupom te finim pokretima ruke iščitava cijelu strukturu figure više puta. Takav pristup doživljavanju omogućio je ispitanici jasniju spoznaju likovnog djela. Ispitanici je za drugi doživljaj „Autoportreta“ bilo potrebno dvanaest minuta. Najduže se zadržala na usporedbama struktura pozadine i poprsja.

N. N.: „Ovaj put najviše pažnje pridajem detaljima poprsja, ali i pozadine koje sam prvi put malo zanemarila. To bi mi moglo pomoći da shvatim kako je umjetnik prikazao i smjestio portret i poprsje u kompoziciju. Prvi put kada sam dodirivala ovo djelo bilo mi je potrebno puno vremena da shvatim što je i kako prikazao. Većinu dijelova kompozicije sam prepoznala, no način oslikavanja glave otežavalo mi je njihov potpuni opis. Sad kada opet opipavam strukture jasnije su mi pa čak i zanimljive. Jako sam zadovoljna novim spoznajama“.

Po završetku doživljavanja ispitanici smo ponudili skalu samoprocjene. Izrazila se maksimalnim brojem deset, čime iskazuje veliko zadovoljstvo proisteklo iz novih spoznaja.

6. 5. 3. Treći doživljaj djela i drugi likovni izraz „Autoportret“

Vrijeme trajanja: 8 min (doživljaj), 41 min (likovni izraz)

Skala samoprocjene: prije (10), poslije (10)

Crtaći pribor: tupa olovka, nožić za drvorez, štapići za ražnjiće

Prije početka doživljavanja likovnog djela „Autoportret“, ispitanici je ponuđena skala samoprocjene. Izrazila se brojem deset i navela:

„S obzirom na prethodno pozitivno iskustvo s portretom, jako sam motivirana za rad te jedva čekam da započnemo“.

Trećem doživljavanju van Goghovog „Autoportreta“ ispitanica pristupa izuzetno opušteno i zainteresirano. Koristeći se i ovaj put sjećanjima iz prethodnih doživljaja istog likovnog djela, ispitanica verbalizira očekivane oblike iz kompozicije i prije taktilnog percipiranja. Tijek doživljaja odvija se od poznatih elemenata u kompoziciji prema manje poznatim. Duže se zadržava na strukturama u drugom i trećem planu likovnog djela kako bi utvrdila njihove detalje, koje je tijekom prijašnjih doživljavanja slabije primijetila.

Za treći doživljaj ispitanici je bilo potrebno očekivano najmanje vremena u odnosu na dva prethodna, odnosno trebalo joj je samo osam minuta.

N. N.: *“Tijekom ovog doživljavanja umjetničkog djela htjela sam se samo podsjetiti kako izgleda te provjerit nekoliko detalja. Ponajviše, strukture u središtu kompozicije koje sam prošli put slabije doživjela, a bitne su u slaganju cjelovite kompozicije“.*

Nakon kratkog odmora započela je likovno izražavanje. Kod odabira crtaćeg pribora ispitanica se odlučuje za korištenje tupe olovke i nožića za drvorez. I ovom likovnom izražavanju ispitanica je pristupila motivirano.

Započinje gradnju kompozicije postavljajući obrise poprsja i glave u središte likovnog rada. U usporedbi s prvim likovnim radom, strukture na ovom radu su izraženije. Glava i poprsje zauzimaju veći dio kompozicije nego na prethodnom radu. Nakon skicoznog postavljanja glavnih struktura, ispitanica nastavlja graditi ostatak kompozicije. Strukture koje je zanemarila tijekom prethodnog likovnog izraza, sad je odmah nacrtala. Sve je to stvarala nožićem za drvorez, a potom uzima tupu olovku te počinje graditi donji dio kompozicije, tj. poprsje. S nekoliko vrlo ekspresivnih poteza izgradila je strukturu poprsja koje je prozračnije od onoga u prvom likovnom radu. Nakon obrade prvog plana, započinje s detaljnijom obradom glave, no i nju ovaj put rješava u nekoliko poteza. Najdulje obrađuje dio s bradom i kosom, dok osjetila poput očiju, usta, nosa i uha tek blago naznačuje. Tankim, kratkim linijama crta dva oka i nos. Najduže je postavljala usta koja je u više navrata popravljala te uho, koje je na kraju naznačila dvjema tankim zakrivljenim linijama te prstom udubila glinu na mjestu ušnog kanala. Nakon toga, opet obrađuje bradu i kosu, vrlo jakim, kratkim i dubokim potezima. Gradeći strukturu brade, prelazi njene granice te istim ekspresivnim potezima prelazi i na rame poprsja. Treći plan je obradila vrlo slobodno i ekspresivno. Krivudave linije nizala je spiralnim pokretima ruke. U desnom dijelu kompozicije ispreplela je potezima strukturu poprsja i strukturu pozadine te na taj način pojačala dinamiku ionako vrlo dinamične kompozicije (Sl. 31.).

Unatoč neopterećenosti izgledom kompozicije i struktura unutar nje i ovaj likovni rad ispitanice sadrži sve ključne oblike iz doživljenog van Goghovog djela. Spontanost, neopterećenost i vrlo velika motiviranost utjecali su na tijek, ali i trajanje likovnog izražavanja za koje joj je bila potrebna četrdeset jedna minuta.

N. N.: *„Jako sam zadovoljna s postignutim likovnim izrazom kao i svime što smo danas napravile. Nisam se toliko opterećivala izgledom kompozicije, nego sam htjela prikazati kretanje linija u svim smjerovima“.*

Osjećaj zadovoljstva nakon uspješnog likovnog izražavanja i doživljenog van Goghovog djela „Autoportret“ ispitanica je na skali samoprocjene maksimalno bodovala, brojem deset.

Sl. 31. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghova „Autoportreta“, crtež u glini, (drugi likovni izraz)

Tablica 1. Prikaz rezultata istraživanja doživljaja pet van Goghovih umjetničkih djela

VINCENT VAN GOGH		DOŽIVLJAJ LIKOVNOG DJELA			LIKOVNI IZRAZ		INTENZITET DOŽIVLJAJA PRIJE I POSLIJE PROMATRANJA						
		I	II	III	I	II	I		II		III		
UMJETNIČKA DJELA	1. DETALJ	VRJEME U MINUTAMA	15	17	10	50	40	PR.	PO.	PR.	PO.	PR.	PO.
	2. INTERIJER		16	13	8	55	45	9	10	10	10	10	10
	3. EKSTERIJER		12	10	5	50	35	8	9	8	10	9	10
	4. FIGURA		14	10	8	53	40	10	10	8	10	10	10
	5. PORTRET		14	12	8	50	41	9	10	10	10	10	10
			SKALA SAMOPROCJENE (1-10)					8	10	8	10	10	10

U Tablici 1. (Prikaz rezultata istraživanja doživljaja pet van Goghovih umjetničkih djela) sistematizirani su prikupljeni brožčani podaci likovnog istraživačkog projekta temeljenog na doživljavanju pet odabranih likovnih djela Vincenta van Gogha:

Prvo djelo: detalj slike "Zvezdana noć"

Drugo djelo : „Spavaća soba u Arlesu“

Treće djelo : „Žitno polje s čempresima“

Četvrto djelo: „Sijač“

Peto djelo: „Autoportret“

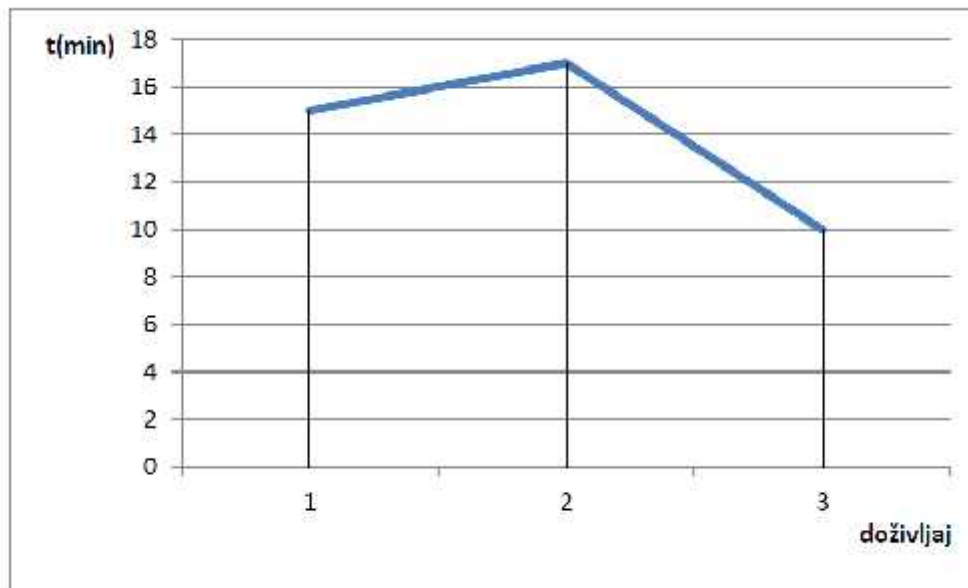
Jedan dio tablice (svijetlo plava) pruža nam uvid u vrijeme koje je bilo potrebno ispitanici za doživljavanje. Drugi dio tablice (svijetlo zelena) pruža nam uvid u vrijeme potrebno za likovno izražavanje u dvije točke procjene (nakon prvog i trećeg percipiranja istog likovnog djela). Treći segment tablice (svijetlo crvena) pruža nam uvid u intenzitet doživljaja navedenih likovnih djela u određenim točkama samoprocjene.

Analizirajući rezultate sistematizirane u Tablici 1., a koji se odnose na DOŽIVLJAJ pojedinog likovnog djela možemo zaključiti da je ispitanici bilo potrebno najviše vremena (16 minuta) za percipiranje i doživljavanje drugog umjetničkog djela – interijera pri prvom doživljavanju. Zatim, trebalo joj je nešto manje vremena (15 minuta) za percipiranje i doživljavanje prvog umjetničkog djela - detalj slike „Zvezdana noć“ dok joj je za doživljaj preostala tri umjetnička djela bilo potrebno manje vremena (od 12 do 14 minuta), (svjetlo plavi stupac u Tablici 1.). Prilikom drugog promatranja i doživljavanja spomenutih likovnih djela ispitanica je najduže doživljavala prvo umjetničko djelo (detalj slike „Zvezdana noć“) što je bilo i za očekivati jer se prvi put susrela s ovako prilagođenim pristupom likovnom djelu. Od svih navedenih umjetničkih djela ispitanica je najduže doživljavala prvo i drugo umjetničko djelo (detalj slike „Zvezdana noć“ i „Spavaća soba u Arlesu“) kao što smo i pretpostavili u hipotezama istraživanja (Grafikon 1. i 2.). Nesigurnost i strah od nepoznatog najviše su se odrazili na vrijeme potrebno za percipiranje i razumijevanje trodimenzionalnog prikaza prostora na plohi (2D) kod doživljavanja interijera. Navedeno potvrđuje i njezina izjava:

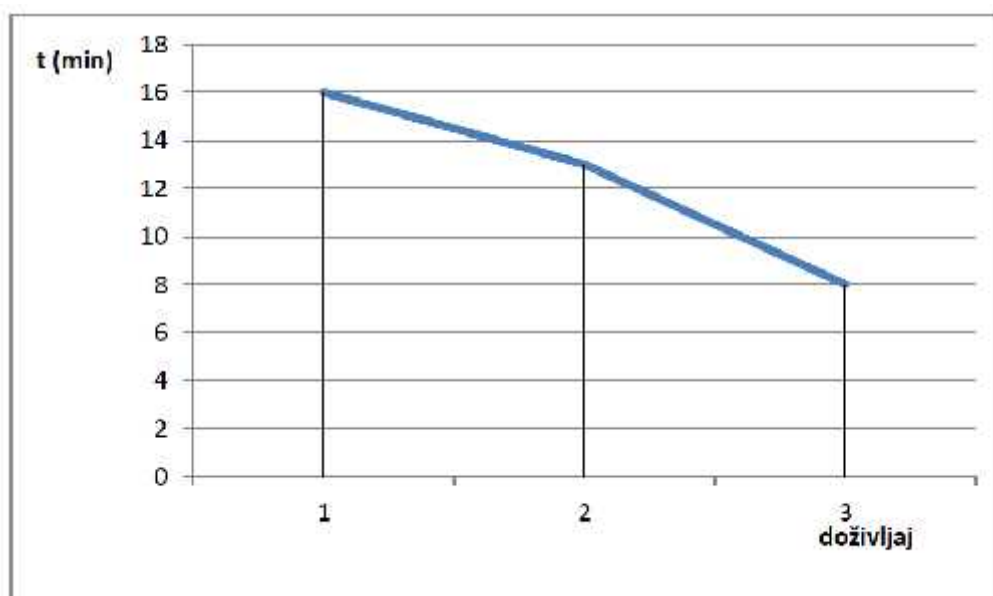
N. N.: „Taj interijer bio mi je zahtjevan jer ga trebam prikazati na dvodimenzionalnoj plohi, no, veselim se ponovnom doživljaju i pokušaju „dešifriranja“, kako prikazati trodimenzionalni prostor na dvodimenzionalnoj plohi.“

Uspoređujući brojčane rezultate koji se odnose na vrijeme potrebno za doživljavanje likovnih umjetničkih djela u prvoj, drugoj i trećoj točki procjene, a što je prikazano i na grafikonima (Grafikon 1., 2., 3.,4. i 5.), može se uočiti da kod višestrukog percipiranja vrijeme potrebno za doživljaj likovnog umjetničkog djela ima tendenciju smanjivanja. Odnosno, ispitanici je trebalo manje vremena za doživljavanje već poznatog likovnog djela. Izuzetak predstavlja doživljavanje prvog likovnog djela (Detalj slike „Zvezdana

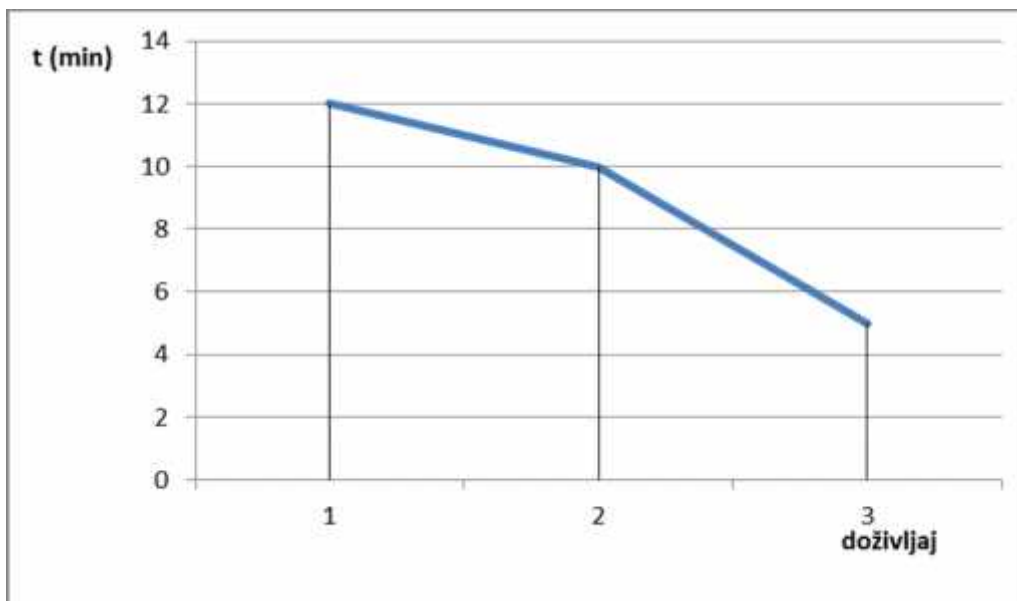
noć“, kod kojeg je vrijeme drugog doživljavanja duže od prvog doživljaja (Grafikon 1.). Razlog bi mogao biti činjenica da je to bio prvi susret ispitanice s ovakvim prilagođenim pristupom likovnom djelu, kao i teža razumljivost likovnog djela (riječ je o dijelu slike).

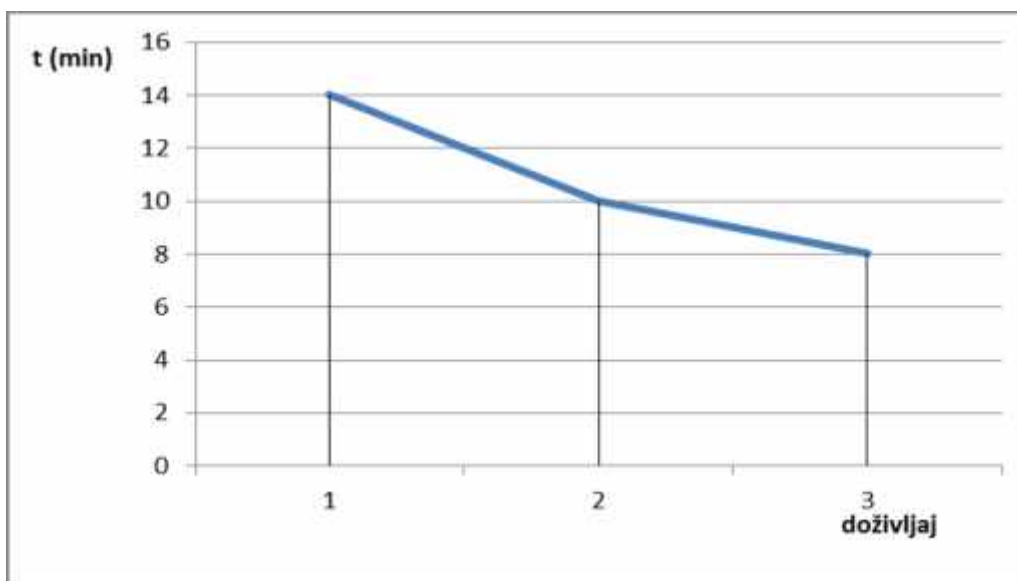
Grafikon 1. Prikaz vremena potrebnog za doživljavanje prvog umjetničkog djela (DETALJ PEJZAŽA) u tri točke procjene

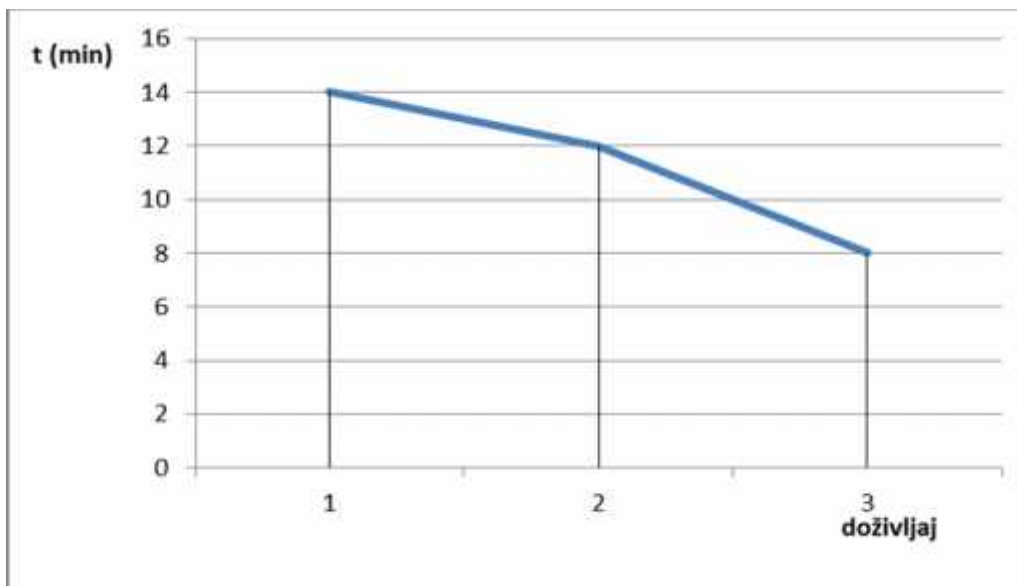
Grafikon 2. Prikaz vremena potrebnog za doživljavanje drugog umjetničkog djela (INTERIJER) u tri točke procjene

Grafikon 3. Prikaz vremena potrebnog za doživljavanje trećeg umjetničkog djela (EKSTERIJER) u tri točke procjene

Grafikon 4. Prikaz vremena potrebnog za doživljavanje četvrtog umjetničkog djela (FIGURA) u tri točke procjene

Grafikon 5. Prikaz vremena potrebnog za doživljavanje petog umjetničkog djela (PORTRET) u tri točke procjene

Nadalje, iz rezultata sistematiziranih u Tablici 1., a koji se odnose na vrijeme potrebno za LIKOVNO IZRAŽAVANJE nakon taktilnog percipiranja možemo zaključiti da je ispitanici bilo potrebno najviše vremena (55 minuta) za likovno izražavanje motiva interijera. Složenost shvaćanja kao i prijenosa trodimenzionalne stvarnosti na dvodimenzionalnu plohu najviše je utjecala na vrijeme potrebno za taj likovni izraz ispitanice. No, to smo i pretpostavili jer savladavanje perspektive i u redovnoj nastavi likovne kulture iziskuje najviše truda kako kod učitelja, tako i kod učenika. Zbog težine motiva (unutrašnji prostor dodatno opterećen mnogim predmetima), prvi likovni izraz interijera tekao je dosta ukočeno. Motoričke poteškoće, ispitanica je nadomjestila koristeći se maštom te na kraju ipak ponudila vrlo ekspresivan likovni rezultat.

Uspoređujući rezultate vremena potrebnog za likovni izraz nakon prvog i trećeg doživljaja likovnog djela, možemo zaključiti da se kod drugog likovnog izražavanja vrijeme potrebno za likovno izražavanje također smanjuje, tj. ima tendenciju pada. U prosjeku ispitanici je trebalo oko 10 minuta manje pri drugom likovnom izražavanju, a najmanje vremena joj je bilo potrebno za prikaz eksterijera (35 minuta). To je očekivano s obzirom da je nakon višestrukog doživljavanja i već jednog likovnog izražavanja dobro upoznala svako likovno djelo te postala sigurnija.

Analizirajući rezultate sistematizirane u Tablici 1. koji se odnose na INTENZITET DOŽIVLJAJA spomenutih likovnih djela kao i estetsko zadovoljstvo proizašlo iz doživljavanja odabranih umjetničkih djela možemo zaključiti sljedeće: u cjelini, ispitanica visokim vrijednostima (8-10) na skali samoprocjene vrednuje osobni doživljaj pojedinačnog likovnog djela, odnosno estetsku ugodu koju kod nje odabrana likovna djela pobuđuju. Spoznaja o likovnim djelima kao i motivacija za rad intenzivirale su se i bogatile sa svakim novim doživljavanjem. Tijekom ponovljenih doživljaja ispitanica je uočavala nove detalje koje je propustila prethodni put te na taj način produbljavala pristup likovnom djelu, što je rezultiralo sve većom motiviranošću i osjećajem ugone za nju.

N. N.: *„Jako sam motivirana i uzbuđena jer do sada nisam imala priliku susresti se, ali i pristupiti likovnoj umjetnosti na meni prilagođen način“.*

Najmanje vrijednosti na skali samoprocjene ispitanica iskazuje kod doživljavanja i likovnog izražavanja interijera. No, ponovljenim i višestrukim doživljavanjem „Sobe u Arlesu“ raste i samoprocjena estetskog zadovoljstva kao i motivacije. Stoga se pri prvom doživljavanju i likovnom izražavanju drugog likovnog djela ispitanica izrazila s brojem osam. No, nakon višestrukog doživljavanja istog likovnog djela samoprocjena doživljaja bila je vrednovana brojem deset. Navedeno potvrđuje našu pretpostavku postavljenu u prvoj hipotezi, da se prilagođenim pristupom doživljavanja likovnog djela kod ispitanice može pobuditi estetsko zadovoljstvo i ugoda, poglavito kod višestrukog doživljavanja (Tablica 1., crveni stupac) kada se intenzitet doživljaja pojačava

7. ZAKLJUČAK

Cilj likovnog istraživanja je bio ispitati na koji način i u kojoj mjeri doživljaj prilagođenog likovnog umjetničkog djela može pomoći u razumijevanju likovnog djela te biti poticaj za likovno izražavanje slijepih osoba. U istraživanju je sudjelovala jedna ispitanica koja je slijepa od rođenja, inače je učenica jezične gimnazije u Splitu. Istraživanje je provedeno od polovice travnja do polovice rujna 2014. godine. Rezultati istraživanja potvrdili su da je doživljavanje likovnog umjetničkog djela koje je prilagođeno ispitanici pobuđivalo estetsko zadovoljstvo i ugodu kod ispitanice, poglavito nakon višestrukog doživljavanja. Također, kod višestrukog doživljavanja vrijeme potrebno za percipiranje, ali i likovno izražavanje, smanjivalo se, osim na prvom likovnom umjetničkom djelu gdje je ispitanici za drugi doživljaj bilo potrebno nešto malo više vremena nego li prvi put. Višestruko doživljavanje likovnog umjetničkog djela utjecalo je i na to da je drugi likovni izraz različit od prvog na način da je drugi likovni izrazi svakog djela puno jasniji i bogatiji detaljima. Osim toga, u drugom likovnom izrazu osjetno se poboljšala tehnička izvedba pojedinih oblika. Nadalje, ispitanici je bilo potrebno najviše vremena za doživljavanje i likovno izražavanje motiva interijera, zbog složenosti shvaćanja kao i prijenosa trodimenzionalne stvarnosti na plohu.

Na temelju dobivenih rezultata možemo zaključiti da osobe s oštećenjima vida mogu iskusiti estetsko zadovoljstvo kao posljedicu doživljavanja umjetničkog djela, ukoliko im je isto prilagođeno. Nadalje ovim istraživanjem pokazali smo da i osoba s oštećenjem vida može „uživati“ u likovnoj umjetnosti, samo ako joj se prilagodi pristup likovnom djelu koji joj to omogućava. Prilagođeni pristup doživljavanju kao i likovnom izražavanju kod osoba s oštećenjem vida utječe na razvoj njihovog likovnog izraza. Prikazano istraživanje provedeno je na samo jednom ispitanici pa se rezultati i zaključci ne mogu generalizirati, tj. primijeniti na cijelu populaciju osoba s oštećenjima vida. Također, ovo je jedno od malobrojnih istraživanja ove problematike. Međutim, rezultati pokazuju da je važno napraviti više sličnih interdisciplinarnih istraživanja kako bi se stekao bolji uvid u doživljavanje i likovno izražavanje slijepih osoba.

Zaključno, navest ćemo praktične implikacije ovog istraživanja koje bi se mogle iskoristiti za praktični rad sa slijepim osobama. U školama, kroz nastavu likovne kulture, tako prilagođeni pristup omogućio bi da se slijepim učenicima približi likovna

umjetnost i da ih se potakne na likovno izražavanje. Savladavanjem likovnog jezika uvježbava se komunikacija. Onaj tko uspije razviti komunikaciju s umjetničkim djelom počinje ga razumijevati, a onaj tko razumije umjetničko djelo prema njemu stvara nove odnose, stavove, uvjerenja. A utjecanje na stavove i uvjerenja, zapravo se može nazvati odgojem.

8. SAŽETAK

Prisutnost likovnih umjetnosti u svakodnevnom životu i radu te susret i komunikacija s osobama koje imaju oštećenja vida, potakli su nas da pokušamo istražiti kako osobe s oštećenjima vida percipiraju likovnu umjetnost. Nadalje, zaintrigiralo nas je kako likovna djela prilagoditi osobama s oštećenjima vida, kako bi ih i oni mogli doživjeti, te da li i koliko takav doživljaj može biti poticajan za likovno izražavanje osoba s oštećenjem vida.

Ovaj likovno-istraživački projekt podijelili smo u dvije faze. U prvoj fazi upoznali smo ispitanicu s pet slikarskih djela iz opusa Vincenta van Gogha. Kroz tu fazu upoznala se i s različitim slikarskim motivima kao što su autoportret, interijer, eksterijer, figura i nefigurativan motiv (apstraktni detalj). U drugoj fazi, pojedinačni doživljaj likovnog djela bio je poticaj za likovno izražavanje doživljenog u mediju gline, uz osobnu verbalnu i neverbalnu komunikaciju te interpretaciju, kojima je stimulirala vlastiti likovni izraz. Izvedba druge faze rada podrazumijevala je prilagođena odabrana umjetnička djela izrađena u grafičkoj tehnici slijepog tiska. Ispitanica se likovno izrazila nakon prvog i trećeg doživljaja odabranih likovnih djela. Realizirano je petnaest likovno-istraživačkih susreta na kojima je ostvareno deset likovnih interpretacija.

Rezultati istraživanja uglavnom su potvrdili postavljene hipoteze. Dakle, potvrđeno je da je doživljavanje likovnog umjetničkog djela koje je prilagođeno ispitanici pobuđivalo estetsko zadovoljstvo i ugodu kod ispitanice, poglavito nakon višestrukog doživljavanja. Također, kod višestrukog doživljavanja vrijeme potrebno za percipiranje, ali i likovno izražavanje, smanjivalo se, osim na prvom likovnom umjetničkom djelu. Višestruko doživljavanje likovnog umjetničkog djela utjecalo je i na to da je drugi likovni izraz svakog djela uglavnom puno jasniji i bogatiji detaljima od prvog. Osim toga, osjetno se poboljšala tehnička izvedba pojedinih oblika. Nadalje, ispitanici je bilo

potrebno najviše vremena za doživljavanje i likovno izražavanje motiva interijera, što smo i pretpostavili zbog složenost shvaćanja kao i prijenosa trodimenzionalne stvarnosti u plohu. Zaključno, razmotrene su implikacije rezultata ovog istraživanja i prijedlozi za buduća istraživanja i praktičan rad s osobama s oštećenjima vida.

Ključne riječi: likovno umjetničko djelo, slijepa osoba, taktilna percepcija, likovna interpretacija

9. SUMMARY

Presence of visual arts in everyday life and work, as well as communication with visually impaired persons, have encouraged the idea to explore how visually impaired persons perceive visual art. We were intrigued to adapt visual work of arts for visually impaired persons to experience them, and question whether such experience can be stimulating for those people to artistically express themselves.

This artistic research was separated in two fazes. In first, we introduced our subject to five Vincent van Gogh paintings, and different painting motives such as a self-portrait, interior, exterior, figure and non-figurative motive (abstract detail). In second faze, individual experience of visual work of art was stimulus for later artistic expression in the medium of clay, accompanied with personal verbal and nonverbal communication and interpretation of own artistic expression. Execution in the second faze involved adapted selected works of art made in blind printing technique. Subject artistically expressed herself after the first and third experience of selected work of art. Through 15 visual research meetings, 10 artistic interpretations had been realized.

Results have mostly confirmed our hypotheses. It was confirmed that experiencing modified work of art aroused aesthetic pleasure and comfort in our subject, especially after multiple experiencing. Moreover, after multiple experiencing, time required to perceive work of art and artistical expression, except for first work of art, declined. Multiple experiencing resulted in clearer and richer details in every consecutive try. Furthermore, subject significantly enhanced the technical performance of certain forms.

Subject required a lot of time for experience and visual expression of interior motives, as we have assumed for the complexity of understanding and transmission of three-dimensional reality to the plane. In conclusion, implications of this research and suggestions for future research and practical work with visually impaired persons have been considered.

Key words: visual work of art, blind person, tactile perception, visual art interpretation

10. POPIS SLIKA

Sl. 1. Braillovo pismo s hrvatskim dijakritičkim znakovima abecede (Izvor: http://www.udruga-slijepih-bpz.hr/brailleovo-pismo/)	6
Sl. 2. Čitanje teksta na Braillovom pismu (Izvor: http://www.utahpeoplespost.com/2015/01/visually-impaired-students-can-be-at-the-top-of-education/)	6
Sl. 3. Prikaz faza nastanka matrice za slijepi tisak te otisak s prikazom ispučenog reljefa, (osobni snimak)	9
Sl. 4. Prilagođena skala samoprocjene od 1 do 10 u tehnici slijepog tiska, (osobni snimak) ...	16
Sl. 5. Vincent van Gogh, „Zvezdana noć“, 1814., Muzej moderne umjetnosti, New York (Izvor: http://www.vangoghgallery.com/misc/bio.html/)	18
Sl. 6. Vincent van Gogh, „Zvezdana noć“, 1814., detalj slike (Izvor: http://www.vangoghgallery.com/misc/bio.html/)	18
Sl. 7. Danijela Šušak, slijepi tisak detalja slike „Zvezdana noć“, 2014., (osobni snimak)	18
Sl. 8. N. N. Interpretacija po doživljaju van Goghove „Zvezdana noć“, crtež u glini (prvi likovni izraz). (osobni snimak).....	20
Sl. 9. Fotografija s prikazom detalja fature slike N. N. (osobni snimak)	20
Sl. 10. N. N. „ Interpretacija po doživljaju van Goghove „Zvezdana noć“ , crtež u glini, (drugi likovni izraz), (osobni snimak)	24
Sl. 11. N. N. „ Detalj interpretacije po doživljaju van Goghove“ „Zvezdana noć“, crtež u glini, (drugi likovni izraz), (osobni snimak)	25
Sl. 12. Vincent van Gogh „Soba u Arlesu“, 1889., Chicago, The Art Institute of Chicago (Izvor: http://www.vangoghgallery.com/misc/bio.html/)	26
Sl. 13. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Sobe u Arlesu“, 2014. (osobni snimak)	26
Sl. 14. N. N. „Interpretacija po doživljaju van Goghove „Sobe u Arlesu“, crtež u glini (prvi likovni izraz), (osobni snimak)	29
Sl. 15. Prikaz viziranja (odmjeravanja) tijekom likovnog izražavanja ispitanice. (osobni snimak)	30
Sl. 16. Detalj interpretacije van Goghove „Sobe u Arlesu“, izbočena masa predstavlja „jastuke“ (osobni snimak)	31
Sl. 17. N. N. „Interpretacija po doživljaju van Goghove „Sobe u Arlesu“, crtež u glini (drugi likovni izraz), (osobni snimak)	35

Sl. 18. Vincent van Gogh, „Žitno polje s čempresima“, 1889. Zurich, privatno vlasništvo (Izvor: http://www.vangoghgallery.com/misc/bio.html/)	36
Sl. 19. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Žitno polje s čempresima“, 2014. (osobni snimak)..	36
Sl. 20. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini, (prvi likovni izraz), (osobni snimak)	39
Sl. 21. N. N. Detalj interpretacije grane po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini (drugi likovni izraz), (osobni snimak).....	42
Sl. 22. N. N., Detalj interpretacije žita po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini (drugi likovni izraz), (osobni snimak)	42
Sl. 23. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Žitnog polja s čempresima“, crtež u glini, (drugi likovni izraz), (osobni snimak)	43
Sl. 24. Vincent van Gogh, „Sijač“, 1888. godine. Otterlo, Rijiksmuseum Kroller-Muller (Izvor: http://www.vangoghgallery.com/misc/bio.html/)	44
Sl. 25. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Sijač“, 2014. (osobni snimak)	44
Sl. 26. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Sijača“, crtež u glini, (prvi likovni izraz), (osobni snimak)	47
Sl. 27. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghovog „Sijača“, crtež u glini, (drugi likovni izraz), (osobni snimak)	51
Sl. 28. Vincent van Gogh, „Autoportret“, 1889. godina. Pariz, Musee d'Orsay (Izvor: : http://www.vangoghgallery.com/misc/bio.html/)	52
Sl. 29. Danijela Šušak, slijepi tisak slike „Autoportret“, 2014. (osobni snimak)	52
Sl. 30. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghova „Autoportreta bez brade“, crtež u glini, (prvi likovni izraz), (osobni snimak)	56
Sl. 31. N. N., Interpretacija po doživljaju van Goghova „Autoportreta bez brade“, crtež u glini, (drugi likovni izraz), (osobni snimak)	60

11. POPIS LITERATURE

- Arnhajm, R. (2003). *Opažajni aspekti umetnosti za slepe*, Za spas umetnosti : dvadeset šest eseja, Beograd, SKC Beograd, Knjižara i Univerzitet umetnosti u Beogradu.
- Barraga, N.C. (1986). Sensory perceptual development. In G.T. Scholl (Ed.), *Foundations of education for blind and visually handicapped children and youth: Theory and practice* (str. 83-98). NY: American Foundation for the Blind.
- Belamarić, D. (1970). *Razvoj likovnog senzibiliteta učenika*, Zagreb.
- Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik/likovni jezik predškolske djece*, Zagreb: Školska knjiga.
- Biondić, I. (1993). *Integrativna pedagogija - Odgoj djece s posebnim potrebama*, Školske novine, Zagreb.
- Bosnar Salihagić, Ž. (2011). *Relacije taktilne percepcije i funkcioniranja i nekih čimbenika u djece oštećena vida*, (Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet). Zagreb.
- Dumančić, H. (2006). *Galop dodira*, Tiflološki muzej, Zagreb.
- Fajdetić, A. (2007). *Oštećenja vida*. U K. Nenadić (ur.) *Učenik s oštećenjem vida u redovitoj školi*, Hrvatski savez slijepih, (str. 11-19).
- Fajdetić, A. (2010). *Uloga brajice u suvremenom društvenom kontekstu*, Riječ slijepih, Zagreb: Hrvatski savez slijepih.
- Fajdetić, A. (2011). *Trendovi i inovacije u brajici*, prikaz Svjetskog kongresa Braille 21: „Inovacije u brajici u 21. stoljeću“, Hrvatski savez slijepih, Zagreb.
- Goldestein, E. B. (2011). *Osjeti i percepcija*, Naklada Slap, Zagreb, (str. 300-319).
- Huzjak, M. (2013). *Metoda analitičkog promatranja u razvoju dječjeg crteža*, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, (str 86-87).
- Horvat, P. V. (2001). *Svjedok u slici. Nove figure za nove stvarnosti u eri moderne*. Matica Hrvatske, Zagreb. (str. 7-40).
- Hozo, Đ. (1988). *Umjetnost multioriginala* (kultura grafičkog lista), Prva književna komuna, Mostar, (str. 5-45).
- Jovičić, N. (2009). *Moderna umjetnost kroz dodir i zvuk za slijepu i slabovidne osobe*, Zagreb
- Karlavaris, B. (1988). *Metodika likovnog odgoja 2*, Grafički zavod Hrvatske.
- Karlavaris, B. (1991.). *Metodika likovnog odgoja 1*, Hofbauer p.o., Rijeka.
- Klaić, B. (1984). *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb.

- Kušević, D. (2007). *Mediterransko baštinsko okruženje kao poticaj likovnom izražavanju djece*(str. 21- 27). Baština- umjetnički poticaj za likovno izražavanje djece, Filozofski fakultet u Splitu.
- Mirčev, A. (2009). *Iskušavanja prostora. Biblioteka ars academica*, Osijek/Zagreb. (str. 64.-69).
- Mitchell, W. J. Thomas. (1995). *Picture theory : essays on verbal and visual representation*, The University of Chicago Press, (str. 6.-12).
- *Nacionalni okvirni kurikulum*, MZOŠ, Republika Hrvatska, Zagreb, 2014.
- *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, MZOŠ, Republika Hrvatska, Zagreb, 2014.
- Nazor, M. (1998). *Dječji crtež kao pokazatelj intelektualnog razvoja i kao projektivno sredstvo*, u: *Crtež u znanosti*, Geodetski fakultet, Zagreb, (str. 253. – 260).
- Pivac, D. (2009). *Likovno umjetničko djelo kao poticaj likovnog izražavanja učeničkih emocija*, u: *Djeca i mladež u svijetu umjetnosti*, Centar za interdisciplinarnu studiju – Studia Mediterranea, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu i Hrvatski pedagoško - književni zbor, Ogranak Split, Split, (str. 93. – 106).
- Pivac, D. (2006). *Uloga učitelja likovne kulture u prepoznavanju, prevenciji i terapiji traumatizirane djece*, Napredak, vol, 147, br. 2, (str. 222. – 227).
- Peić, M. (1970). *Pristup likovnom djelu*, Zagreb.
- Pogačnik, M. (2014). *Labirint višedimenzionalnog prostora*, Tiflološki muzej, Zagreb.
- Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/254310.html>
- Rachel L.W. Scholamit A., Kami Bar-D (2002). *Self-figure drawings of born-blind adults: stages of artistic development and expression of the senses*, The artis in Psychotherapy 29.
- Rismondo, V. (2010). *Prostor-komunikacija-stil*, Ars academica/ Leykam international d.o.o., Zagreb/ Umjetnička akademija u Osijeku, Zagreb/ Osijek,(str.7-36).
- Stančić, V. (1991). *Oštećenja vida- biopsihosocijalni aspekti*, Školska knjiga, Zagreb.
- Schwan, J., Schneider, C. (ed.) (2011): World Congress Braille 21: „Innovations in Braille in the 21st Century" - Abstract collection. Leipzig: DZB Leipzig. Pristupljeno 10. listopada 2014. <http://www.braille21.net/>
- Šiftar, D. (2008). *Likovni radovi slijepih autora*. U Ž. Bosnar Salihagić(ur), Stali postav.
- Sušić, Ž. (1999). *Od dodira do kreacije*, Tiflološki muzej, Zagreb.
- Turković, V. (2001). *Moć slike u obrazovanju*, InSEA, Zagreb.
- Turković, V. (1998). *Reunifikacija umjetnosti i znanosti; Crtež u znanosti*, Zagreb.
- Quien, E. (2001). *Taktilni dnevnik*, Tiflološki muzej, Zagreb.

- Fromn, W. (1987). *Značenje nastavnog predmeta „Tiflografika“ za rehabilitaciju slijepih*, Humboldtovo sveučilište u Berlinu, Sekcija za rehabilitacijsku pedagogiju, Defektologija, vol. 23, str. 159- 164. Pristupljeno 06. Lipnja 2014.
- Walther, I. F. (2006). *Van Gogh*, Tacshen.

Drugi izvori:

- [http:// www.savez-slijepih.hr/](http://www.savez-slijepih.hr/), listopad, 2014.
- <http://www.centar-vinko-bek-zg.skole.hr>, listopad, 2014.
- <http://www.tifloloskimuzej.hr/>, listopad, 2014.
- <http://hr.wikipedia.org/wiki/Sljepoća>, listopad, 2014.

